

**БЕЛАРУСЫ
Ў ПОЛЬСКІХ УЗБРОЕННЫХ СІЛАХ
ПАД БРЫТАНСКАЙ КАМАНДАЮ
Ў ГАДЫ ДРУГОЙ СУСЬВЕТНАЙ
ВАЙНЫ**

Юры Грыбоўскі

БЕЛАРУСЫ Ў ПОЛЬСКІМ ВОЙСКУ Ў СССР, ПОЛЬСКАЙ
АРМІІ НА ЎСХОДЗЕ, ДРУГІМ ПОЛЬСКІМ КОРПУСЕ
(1941—1947)

У беларускай савецкай гістарыяграфіі цьвёрда панавала перакананьне, што беларусы падчас Другой сусьветнай вайны змагаліся супраць нямецкай агрэсіі вылучна ў шэрагах савецкіх партызанаў і Чырвонай Арміі. У савецкі час не дапускалася нават думка, што нашы землякі могуць ваяваць на баку войскаў заходніх хаўруснікаў па антыгітлераўскай кааліцыі. Тым часам вядома, што ў складзе Польскіх узброеных сілаў пад брытанскай камандаю на заходніх франтах Другой сусьветнай вайны змагаліся тысячы беларусаў. Перашкодаю тут для айчынных дасьледчыкаў былі, перадусім, палітычныя матывы. У савецкай гістарычнай навуцы за вышэйзгаданымі вайсковымі фармаваньнямі замацавалася ўмоўная назва Армія Андэрса (ад імя польскага генэрала), якая трактавалася адмоўна і атаясамлівалася з варожым лягерам. Акрамя таго, беларускім гісторыкам бракавала крыніцаў, паколькі асноўная архіваля знаходзілася ў лёнданскіх зборах у Польскім інстытуце імя генэрала Ўладзіслава Сікорскага. Іначай справа выглядала ў Беларускай эміграцыі. Нашы землякі на чужыне заўсёды шанавалі чынны ўдзел беларусаў у змаганьні на заходніх франтах Другой сусьветнай вайны, а перадусім — удзел у бітве за Монтэ-Касіна. Рэч у тым, што гісторыя гэтак званай Арміі Андэрса была шчыльна звязаная з гісторыяй паваяннага беларускага нацыянальнага руху на чужыне. Шматлікія выбітныя беларускія дзеячы на эміграцыі ў гады вайны служылі ў Арміі Андэрса, у складзе якой бралі ўдзел у баях супраць немцаў у Італіі. Бяс-

спрэчным сымбалам змаганьня ды імкненьня да перамогі жаўнераў генэрала Андэрса стала бітва за Монтэ-Касіна (11-18 траўня 1944 г.).

Гісторыя баявога шляху нашых суайчыньнікаў у складзе Польскіх узброеных сілаў пад брытанскай камандай бярэ свой пачатак зь лета 1941 г. Так, 30 ліпеня 1941 г. пад ціскам брытанскага боку была падпісаная дамова паміж савецкім урадам і польскім эміграцыйным урадам ген. Уладзіслава Сікорскага ў Лёндане. У адпаведнасьці з гэтай дамовай былыя ворагі ператварыліся ў хаўруснікаў і ўзнавілі дыпляматычныя адносіны. У СССР была адчынена польская амбасада на чале са Станіславам Котам. Неўзабаве, 14 жніўня 1941 г., была падпісаная савецка-польская вайсковая дамова, згодна з якой на тэрыторыі Савецкага Саюзу пачалося стварэньне Польскай арміі пад камандаваньнем генэрала Уладзіслава Андэрса. Першапачаткова штаб гэтай арміі кватараваўся ў Маскве, аднак 12 верасьня 1941 г. ён быў перамешчаны ў мястэчка Бузулук Аранбургскай вобласьці. Месцамі дысьлякацыі першых двух злучэньняў былі абраныя мястэчка Тоцкае Чкалаўскай вобласьці (5-я пяхотная дывізія) і мястэчка Тацішчава Саратаўскай вобласьці (6-я пяхотная дывізія)¹.

Галоўнай крыніцай рэкрутацыі для фармаваньня польскіх вайсковых частак сталі грамадзяне даваеннай польскай дзяржавы, якія на той момант знаходзіліся на тэрыторыі СССР у якасьці ваеннапалонных і спэцпаяленцаў. Згодна з польскімі дадзенымі іх агульная колькасьць складала каля 400 тыс. чалавек. У залежнасьці ад сацыяльнага статусу й характару знаходжаньня іх магчыма падзяліць на дзьве асноўныя катэгорыі: 1) польскія ваеннапалонныя, якія знаходзіліся ў савецкіх працоўных лягерах зь верасьня 1939 г.; 2) цывільныя жыхары Заходняй Беларусі й Заходняй Украіны, дэпартаваныя органамі НКУС зь лютага 1940 г. па чэрвень 1941 г. на «спэцпаяленьні» ў глыбіню СССР. Ваеннапалонныя на момант падпісаньня савецка-польскай вайсковай дамовы размяшчаліся ў Гразавецкім, Суздальскім, Старабэльскім і Южскім лягерах ваеннапалонных. Беларусы сярод іх складалі на ліпень 1941 г. 2848 чалавек, сярод якіх толькі 111 адмовіліся ўступаць у Польскую армію². Тым часам, сярод дэпартаваных дакладную лічбу нашых землякоў вызначыць складана. Вядома, што сярод 120 тыс. дэпартаваных (лесьнікі, асаднікі, урадаўцы, паліцыянтны, заможныя сяляне, дзеячы некамуністычных партыяў) з Заходняй Беларусі ў глыбіню СССР беларусы складалі ня менш 20 тыс. чалавек. Менавіта сярод гэтай катэгорыі былых польскіх грамадзянаў

знаходзіліся Пятро Сыч і Вінцэнт Жук-Грышкевіч. Згодна з савецка-польскімі дамоўленасьцямі яшчэ 12 жніўня 1941 г. Прэзыдыум Вярхоўнага Савету СССР абвесьціў амністыю гэтым людзям. Дзеля мабілізацыі ў Польскую армію ў месцах пастою польскіх частак былі створаны зьмешаныя прызыўныя камісіі, у склад якіх уваходзілі польскія афіцэры й прадстаўнікі савецкага боку — супрацоўнікі НКУС і афіцэры Чырвонай Арміі. Варта адзначыць, што абедзьве вышэйзгаданыя катэгорыі былых польскіх грамадзянаў знаходзіліся ў цяжкіх нявольніцкіх і матэрыяльных умовах, таму ўступленьне ў Армію Андэрса стала для іх адзіным шляхам да вызваленьня і магчымасьцю пазбавіцца ад пераследаваньняў НКУС. Ад самага пачатку фармаваньня Польскай арміі недахопу ў добраахвотніках уступіць у яе не было. У сувязі з гэтым савецкі бок быў вымушаны што-раз пагаджацца на павелічэньне колькаснага складу. Так, напрыклад, на 25 кастрычніка 1941 г. Польская армія налічвала 41500 жаўнераў, а на 1 сакавіка 1942 г. — ужо 73145 жаўнераў. Сярод дзясяткаў тысячаў добраахвотнікаў былі тысячы беларусаў, якія праз уступленьне ў Армію Андэрса намагаўся вырвацца з «савецкага раю», дзе яны зьведалі шмат нядолі і крыўдаў ад сталінскага рэжыму — прымутовую калектывізацыю, арышты й дэпартацыі ў Сібір, сьмерць блізкіх і родных ад голаду й холаду падчас знаходжаньня ў палоне і ў месцах спэцпаяленьняў. Як адзначаў у сваіх нататках польскі амбасадар С. Кот, «сяляне-беларусы з імпэтам ідуць у польскую армію й дасюль не заўважаньня сярод іх выпадкі нежаданьня... сярод іх 100% такіх, якія выступаюць, каб у будучыні паміж палякамі і беларусамі не было аніякай розьніцы...»³. Як адзначаў С. Кот у іншай нататцы, «назіраючы ў Расеі за беларусамі і ўкраінцамі я заўважыў вялічэзную розніцу паміж імі ў справе стаўленьня да польскай дзяржаўнасьці. У адрозьненні ад украінцаў, беларусы не праяўлялі празьмернага нацыянальнага пачуцьця і заўсёды памяталі, што яны ёсьць польскімі грамадзянамі...»⁴. Імкненьне як мага хутчэй вызваліцца са сталінскіх лягераў і месцаў спэцпаяленьня прымушала нашых землякоў зьвяртацца непасрэдна да польскага ўраду з просьбай не адмаўляць ім ува ўступленьні ў Польскую армію. Былыя вязьні й спэцпаяленцы, зьведаўшы ўвесь цяжар савецкіх рэпрэсіяў, добра ўсьведамлялі, што адзіным шляхам да вызваленьня ёсьць польскі мундур. Заслугоўвае на ўвагу ліст ў польскую амбасаду групы беларусаў з Благавешчанскага раёну Казахстана, якім савецкія ўлады адмовілі ўва ўступленьні ў польскія фармаваньні. У гэ-

ным лісьце чытаем, між іншым: «Мы, ніжэй падпісаныя польскія грамадзяне, просім прыняць нас у Польскую армію. Мы ёсьць беларусамі, й з гэтае прычыны нас не бяруць у Польскую армію, паколькі ў ваенкамаце нам паведамлілі, каб мы чакалі, пакуль нас мабілізуюць у беларускую армію. Мы ж жадаем служыць толькі ў шэрагах Польскай арміі. У сувязі з гэтым, сардэчна просім Пана прадстаўніка ўзяць пад увагу наш ліст і зацікавіцца намі і дапамагчы нам. Просім Вас, дзе толькі магчыма, альбо перад савецкай уладай, альбо ў іншым месцы, мець нас на ўвазе, бо мы ёсьць польскімі грамадзянамі і прагнем назаўсёды заставацца такімі. Калі галоўны камандзёр генэрал Сікорскі дапаможа нам вызваліцца з няволі, то мы будзем яму аддана служыць. Калі ласка, не глядзіце, што мы беларускай нацыянальнасьці. Зьвярніце ўвагу на тое, што нас вывезьлі ў Сібір, а вывозілі туды толькі тых, што быў на баку Польшчы. У ваенкамаце нас паінфармавалі, што хутка будзе стварацца беларуская армія. Але нам не цікава, якая там будзе стварацца армія, бо мы жадаем служыць толькі ў Польскай арміі. Калі ласка, як мага хутчэй падайце нам адказ, што маем рабіць, ці самастойна накіроўвацца ў месцы фармаваньня польскіх дывізіяў, ці польскі ўрад сам закліча нас...»⁵.

У сваю чаргу, характарызуючы стаўленьне польскага камандаваньня да добраахвотнікаў-беларусаў, вярта прывесьці меркаваньне камандзэра 5-й пяхотнай дывізіі генэрала М. Барута-Спеховіча, які 12 кастрычніка 1941 г. адзначаў: «Калі ў нашу армію прыходзіць жyd, украінец альбо беларус і жадае ахвяраваць сваё жыцьцё за тых ж мэты, за якія б'ёмся й мы, то гэта паўнаважны грамадзянін Польшчы, якому мы ня маем права адмовіць...»⁶. У часе сустрэчы генэралаў У. Сікорскага і У. Андэрса са Сталіным 2 сьнежня 1941 г. на пытаньне апошняга: «навошта Вам беларусы і ўкраінцы ў Польскай арміі», генэрал У. Андэрс адказаў, што ён добра памятае іх як выдатных жаўнераў, якія змагаліся побач з палякамі ў 1939 г.⁷

Складана, аднак, вызначыць дакладную колькасьць беларусаў, якія ўступілі ў Польскую армію ў СССР, паколькі большасьць нашых землякоў з розных прычынаў падчас уступленьня ў Армію Андэрса падавала сябе за палякаў. Гэта было звязана з шэрагам прычынаў. Па-першае, пэўная частка беларусаў (асабліва каталіцкага веравызнаньня) пад уплывам палітыкі палянізацыі сьвядома залічвала сябе да палякаў. Рэпрэсіі савецкай улады, якія праводзіліся ад імя «Беларускай ССР і беларускага народу», яшчэ больш падштурхнулі частку беларусаў да польскасьці. Як вынікае са справаздачы польскай амбасады,

«беларусы зьяўляюцца надта прыхільнымі да польскай справы. Вызваленьне зь месцаў зняволеньня выклікала ў іх пачуцьцё ўдзячнасьці ўраду генэрала Сікорскага за апеку над імі й магчымасьць пакінуць месца спэцпаяленьня...»⁸. Па-другое, запісваньне сябе палякамі адбывалася пад уплывам складаных палітычных умоваў, у якіх праходзіла мабілізацыя ў Польскую армію.

У сьнежні 1941 г. савецкі ўрад з'арыентаваўся ў тым, што заклік у Армію Андэрса непаякаў можа нашкодзіць інтарэсам СССР у спрэчках з Польшчай у пытаньнях пасляваеннай дзяржаўнай прыналежнасьці Заходняй Беларусі ды Заходняй Украіны. Савецкі бок асьцерагаўся, што прысутнасьць сярод польскіх вайскоўцаў беларусаў і ўкраінцаў дазволіць ураду Сікорскага аргументаваць знаходжаньне заходнебеларускіх і заходнеўкраінскіх тэрыторыяў у складзе Польшчы. У сувязі з гэтым 1 сьнежня 1941 г. Народны камісарыят замежных справаў (НКЗС) скіраваў у Амбасаду Польшчы ў СССР ноту, у якой адзначалася, што жыхары Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны, якія на 1-2 лістапада 1939 г. знаходзіліся на вышэйзгаданых абшарах, у адпаведнасьці з Законам аб грамадзянстве СССР ад 19 жніўня 1938 г., набылі савецкае грамадзянства. З гэтага вынікала, што беларусы і ўкраінцы як савецкія падданыя не павінны заклікацца ў Польскую армію. У адказе ад 9 сьнежня 1941 г. польская амбасада заявіла, што «польскае заканадаўства пабудаванае на прынцыпе роўнасьці ўсіх грамадзянаў незалежна ад нацыянальнасьці», таму польскі бок надалей уважае ўсіх жыхароў Польшчы ў межах да 1 верасьня 1939 г. за сваіх грамадзянаў і будзе працягваць заклікаць іх у Войска Польскае. Разам з тым, палякі зазначалі ў вышэйзгаданай ноце, што забарона ўступаць нацыянальным меншасьцям у польскія адзінствы супярэчыць савецка-польскай вайскавай дамоўце ад 12 жніўня 1941 г. і парушае міжнародныя нормы права. У якасьці асноўнага аргументу высюўваўлася тэза, што польскімі грамадзянамі ёсьць усе, незалежна ад нацыянальнага паходжаньня, жыхары Польшчы ў межах 1939 г., у тым ліку нараджэнцы Заходняй Беларусі, якая была акупаваная савецкімі войскамі ў 1939 г. Аднак у чарговай ноце НКЗС ад 5 студзеня 1942 г. савецкі ўрад адзначыў, што ня бачыць падставаў зьмяняць сваю пазыцыю адносна закліку непаякаў у Польскую армію, паколькі далучэньне Заходняй Беларусі й Заходняй Украіны да СССР адбылося ў выніку незалежнае волі тых народаў»⁹.

У гэтых складаных умовах савецка-польскіх узаемадчыненьняў адбывалася фармаваньне Польскай арміі ў СССР. 25

сьнежня 1941 г. Дзяржаўны камітэт абароны СССР выдаў распараджэньне, якім забаранялася мабілізацыя ў Армію Андэрса прадстаўнікоў нацыянальных меншасцяў. На пачатку 1941 г. справа мабілізацыі ў Польскую армію была цалкам ускладзена толькі на савецкія ваенкаматы, якія сачылі за тым, каб у польскія часткі не прымаліся беларусы ды ўкраінцы. Пад ціскам савецкага боку шэф штабу Польскай арміі падпалкоўнік Кліменс Рудніцкі выдаў загад аб забароне прыйма непалякаў у аддзелы¹⁰. Здараліся выпадкі, калі добраахвотнікі атрымлівалі адмову на падставе «няпольскага» прозьвішча альбо веравызнаньня. У дадзенай сытуацыі многія беларусы былі вымушаныя хаваць сваё сапраўднае нацыянальнае паходжаньне й падаваць сябе за палякаў. Так, каб патрапіць у Армію Андэрса, палякамі назваліся нават такія вядомыя беларусы, як Пятро Колюх, Пётра Сыч, Хведар Кажаневіч ды інш. Хведар Кажаневіч прыгадвае: «Я ўбачыў вельмі шмат беларусаў і ўкраінцаў, якіх палякі не прымалі ў армію, даведаўшыся, што яны не палякі. Даведаўшыся аб гэтым, я быў вымушаны схавач той факт, што я зьяўляюся беларусам... Было мне тады толькі 17 гадоў...»¹¹. Як прыгадвае ў сваіх успамінах афіцэр польскай нацыянальнасьці з 3-й дывізіі карпацкіх стральцоў Уладзіслаў Гурскі, «савецкія ўлады падчас прыёма ў польскае войска былі пільнымі й не дапушчалі туды жыхароў усходніх тэрыторыяў Польшчы — беларусаў і ўкраінцаў. У сувязі з гэтым тыя асобы мусілі мець шмат гарту й волі духу, каб дамагчыся ўступленьня ў польскія аддзелы. Яны падавалі сябе за палякаў, часам нават зьмянялі прозьвішчы ды імёны, а нярэдка, каб не заставалася аніякага сумніву, праваслаўныя запісваліся каталікамі. З аднаго боку яны хацелі засьведчыць сваю прыхільнасьць да Рэчы Паспалітай, а зь іншага — як мага хутчэй пакінуць «нялюдзкую зямлю». Усе гэтыя добраахвотнікі заслугоўвалі павагі й шанаваньня, усе яны былі прыкладнымі жаўнерамі»¹². Амбасадар С. Кот быў вельмі занепакоены зьўленьнем вышэйзгаданага загаду Рудніцкага. Ён даводзіў камандаваньню Польскай арміі, што сярод беларусаў і ўкраінцаў складаецца ўражаньне, быццам іх не прымаюць у польскія часткі менавіта з ініцыятывы польскага боку. У сувязі з гэтым ён раіў тлумачыць добраахвотнікам — прадстаўнікам нацыянальных меншасцяў — усю сутнасьць справы.

Тым часам, на працягу сьнежня 1941 г. Польская армія была перакінутая на тэрыторыю Сярэдняй Азіі, дзе адбывалася далейшая мабілізацыя. Да сярэдзіны 1942 г. былі цалкам сфарма-

ваныя: штаб арміі, 5-я, 6-я, 7-я пяхотныя дывізіі, запасны асяродак арміі, у стане камплектацыі знаходзіліся 8-я, 9-я й 10-я дывізіі. Згодна з савецка-польскай вайсковай дамовай ад 14 жніўня 1941 г. Польская армія павінна была змагацца на нямецка-савецкім фронце. Аднак былыя зьявольныя й вязьні савецкіх лягераў, ня мелі жаданьня абараняць дзяржаву, што прынесла ім столькі пакутаў і нядолі. У выніку генэрал Андэрс дамогся ад Сталіна згоды на эвакуацыю польскіх частак на тэрыторыю Ірана. Напярэдадні эвакуацыі камандаваньне Чырвонай Арміі запатрабавала адкліканьня непалякаў з польскіх частак. Аднак яшчэ 22 красавіка 1942 г. генэрал Андэрс выдаў загад да камандзераў польскіх дывізіяў аб раўнапраўным трактаваньні нацыянальных меншасцяў у арміі. Асьцерагаючыся, што выданьне гэтага загаду выкліча абурэньне савецкага боку, польскае камандаваньне прадпісвала пасья азнаямленьня адразу спаліць гэты дакумэнт. Згодна з гэтым таемным загадам звальняць непалякаў з войска загадвалася толькі па стане здароўя¹³. У выніку згодна з дадзенымі камандаваньня Польскай арміі ў пэрыяд з 1 ліпеня па 1 жніўня 1942 г. па стане здароўя з войска было звольнена 350 жаўнераў, у тым ліку 24 праваслаўныя¹⁴. Маюцца аднак іншыя лічбы. У прыватнасьці, галоўны праваслаўны капэлян Польскай арміі а. Курылас адзначаў, што толькі з адной 6-й пяхотнай дывізіі было звольнена 475 вайскоўцаў праваслаўнага веравызнаньня¹⁵. Такім чынам, на працягу двух этапаў эвакуацыі (24 сакавіка — 4 красавіка й 5—25 жніўня 1942 г.) у Іран было выведзена 75488 вайскоўцаў і 37765 цывільных асобаў. Згодна з афіцыйнымі дадзенымі польскага камандаваньня беларусы сярод эвакуаваных вайскоўцаў складалі 1397 чалавек¹⁶. Аднак, насамрэч іх колькасьць была значна большай і складала ня менш 6-8 тыс. эвакуаваных.

На тэрыторыі Ірана Польская армія была перападарытая брытанскаму камандаваньню й пераапрапанутая ў новую вайсковую ўніформу. У выніку арганізацыйных зьменаў 25 верасьня 1942 г. была створаная Польская армія на Ўсходзе (ПАУ), часткі якой кватараваліся ў Іраку, Палестыне й Эгіпце, дзе праходзілі падрыхтоўку паводле стандартаў брытанскага войска. У ліпені 1943 г. з ПАУ вылучыўся 2-гі Польскі корпус пад камандаваньнем генэрала Андэрса. У склад гэтага корпусу ўваходзілі наступныя злучэньні: 5-я крэсавая дывізія пяхоты, 3-я дывізія карпацкіх стральцоў, 2-я панцырная брыгада (з 1945 г. — 2-я варшаўская панцырная дывізія), адзінкі корпуснага падпа-

радкавання ды інш. У гэты час асабовы склад 2-га корпусу налічваў 52688 чалавек¹⁷. З прычыны ўдавання большасці беларусаў за палякаў складана вызначыць колькасць беларусаў сярод жаўнераў корпусу генэрала Андэрса. Напрыклад, паводле афіцыйнай статыстыкі ў 5-й крэсавай дывізіі пяхоты ўвесну 1944 г. знаходзілася ўсяго 460 беларусаў. Аднак усковым сведчаннем шматлікай прысутнасці нашых суайчынікаў зьяўляецца наяўнасць у 2-м Польскім корпусе вайскоўцаў праваслаўнага веравызнання, большасць з якіх (70%) складалі менавіта беларусы. Так, на 1 кастрычніка 1945 г. у корпусе генэрала Андэрса служылі 2385 жаўнераў праваслаўнага веравызнання. На студзень 1946 г. гэта лічба павялічылася да 2576 вайскоўцаў, у тым ліку — 33 афіцэраў. Такім чынам, магчыма меркаваць, што беларусы сярод польскіх вайскоўцаў гэтай канфэсіі складалі ня менш 1700-1800 чалавек. Аднак гэта лічба ёсць мінімальнай, паколькі большасць вайскоўцаў-беларусаў з 2-га корпусу складалі рыма-каталікі. Аналіз архіўных дадзеных дазваляе пэўна сказаць, што лік беларусаў у 2-м Польскім корпусе за ўвесь перыяд яго існавання складаў каля 6 тыс. чалавек¹⁸.

Нягледзячы на тое, што значная частка вайскоўцаў-беларусаў адрознівалася ад польскіх жаўнераў сваім веравызнаннем, гэта не спрыяла павышэнню іх нацыянальнай самасьведомасці. Так, Польская аўтакефальная праваслаўная царква прытрымлівалася палітыкі палянізацыі нацыянальных меншасцяў. Усе без вынятку праваслаўныя капэляны адпраўлялі набажэнствы па-польску. У 1942 г. у Польскай арміі на ўсходзе паўстала пытанне выдання малітоўніка для жаўнераў праваслаўнага веравызнання, дзе беларуская мова была праігнараваная з прычыны таго, што «беларусы дастаткова спаліянізаваныя»¹⁹. Праўдападобна, што пэўная частка беларусаў хавала сваё нацыянальнае паходжанне з прычыны дыскрымінацыі іх правоў з боку некаторых прадстаўнікоў польскага афіцэрскага складу. Аб учынках дыскрымінацыі на нацыянальнай глебе сведчыць ліст міністра ўнутраных спраў да віцэ-міністра вайсковых спраў ад 14 верасня 1942 г., дзе, між іншым, адзначалася: «З мэтай раўнапраўнага стаўлення вайсковых уладаў да беларусаў і ўкраінцаў прашу Пана выдаць інструкцыю, якая б тлумачыла нашым афіцэрам усю шкоднасць і агіднасць нашай палітыцы адрознага стаўлення іх да праваслаўных і грэка-каталіцкіх жаўнераў беларускай і ўкраінскай нацыянальнасці. Уважаю надалей за мэтазгоднае правядзеньне сталой выхавальнай акцыі сярод жаўнераў беларускай і ўкраінскай

нацыянальнасцяў, каб утрымаць гэты элемент у жалезных рукавіцах адданасці Рэчы Паспалітай»²⁰.

Пасля праходжання адпаведнай падрыхтоўкі брытанскае камандаванне вырашыла накіраваць Корпус генэрала Андэрса ў Італію, дзе акурат распачыналіся буйныя баявыя дзеянні. З 15 снежня 1943 г. па 5 красавіка 1944 г. 2-гі Польскі корпус быў перакінуты на Апэнінскую паўвыспу і ўлучаны ў склад 8-й брытанскай арміі. Войскі хаўруснікаў рыхтаваліся да пралому нямецкіх добра ўмацаваных абарончых лініяў «Густава» і «Гітлер», якія на поўдзень ад Рыму перакрывалі тэрыторыю Італіі ад Адрыятычнага да Тырэнскага ўзбярэжжаў і перашкіджалі далейшаму прасоўванню альянтаў на поўнач краіны. 23 сакавіка 1944 г. са згоды генэрала Андэрса 2-гі корпус быў накіраваны на ключавы прамежак нямецкай абароны — каля ўзвышша Касіна (Монтэ-Касіна). Першыя спробы авалодаць гэтым узвышшам былі зробленыя войскамі хаўруснікаў яшчэ ў студзені 1944 г. У выніку трох атакаў на варажыя пазыцыі страты хаўруснікаў склалі звыш 52 тыс. чалавек, у тым ліку — 8340 палеглымі. Перад злучэннямі 2-га Польскага корпусу былі пастаўленыя складаныя задачы: 5-я крэсавая дывізія мусіла авалодаць ключавымі кропкамі нямецкай абароны на ўзвышшы Відма (польск. — прывід) і Сан-Анжэла. Тым часам 3-я дывізія карпацкіх стральцоў павінна была захапіць узвышшы 593 і 569, а затым авалодаць узвышшам Монтэ-Касіна, на вяршыні якога знаходзіўся сярэднявечны кляштар сьвятога Бенэдыкта, які абараняўся жаўнерамі нямецкай элітнай 1-й парашутнай дывізіі²¹.

Штурм пачаўся 11 траўня. Аднак ужо праз суткі наступ хаўруснікаў быў спынены, і польскія адзінкі былі вымушаныя адыйсці назад. Наступная атака адбылася толькі 18 траўня, калі вайскоўцы 2-га корпусу ўзьнялі на руінах кляштару брытанскі і польскі сцягі. Беларусы падчас бітвы вызначыліся гераізмам і адвагай. Пётра Сыч у сваіх успамінах пісаў: «Беларусы шчодрата амылі сваёй крывёй шурпатыя, дзікія горы каля манастыра Монтэ-Касіна». Пра гэта ж сведчаць успаміны як польскіх вайскоўцаў, так і цывільных асобаў. Вядомы польскі журналіст і пісьменьнік, аўтар аповесці «Бітва за Монтэ-Касіна» Мельхіёр Ваньковіч наступным чынам апісвае геройскі ўчынак стральца 13-га батальёна «Рысі» 5-й крэсавай дывізіі Рыгора Булака падчас атакі на ўзвышша Відма 12 траўня: «Не засталася ніводнага сапэра, таму пяхотнікі мусілі самі прабіваць сабе дарогу наперад... Першым ідзе просты праваслаўны хлапец зь Вілен-

шчыны Рыгор Булак — міна адрывае яму нагу. Аднак ён падымаецца на адной назе й стаіць... Я пазіраю на яго знервавана. Паварочваецца ён плячыма да непрыяцеля і ўздывае руку, нібыта хоча заглушыць гук снарадаў, нібыта гаворыць: «Сябры, раблю вам дарогу!» — і кідаецца ўсім цэлам наперад. Выбух міны. Жаўнеры пайшлі на прарыў...»²². Нейкі час Булак уважаўся загінулым, паколькі цела так і не знайшлі. Аднак пасля вайны высветлілася, што падчас той атакі ён страціў руку, нагу й вока, аднак не загінуў, а быў падабраны немцамі й знаходзіўся ў палоне.

Прыклады мужнасці нашых суайчыннікаў падчас бітвы за Монтэ-Касіна можна прыгадваць і далей. Так, напрыклад, стралец 4-й роты 1-га батальёна Уладзімер Кішулка зь Віленшчыны ў часе адной з атак адарваўся ад свайго аддзелу. У выніку быў аточаны немцамі й цягам некалькіх гадзінаў адстрэльваўся ад ворага. Урэшце трапіў у палон. Але ў той жа дзень яму ўдалось збегчы й вярнуцца ў свой аддзел. У адной зь першых атак на ўзвышша Касіна сьмерцю героя загінуў беларус падпаручнік Эдвард Лазічонак.

Ля падножжа Монтэ-Касіна знайшлі свой апошні прытулак людзі, жыццёвы шлях якіх быў розным. Так, напрыклад, беларус зь Лідчыны Канстанцін Астрэйка да ўступлення ў Армію Андэрса служыў у Чырвонай Арміі. Аркадзь Барысевіч і Антон Хвайніцкі да таго, як апранулі польскія мундуры, прайшлі праз жахі савецкіх лягераў ваеннапалонных і працоўных аboзы. Юры Ясінскі паходзіў з сям'і лесніка з Палесься й меў толькі 17 гадоў, калі загінуў. Пасля вайны сябры й паплечнікі па службе Ясінскага напісалі ліст у кадэцкую школу ў Барбары, якую скончыў малады герой. У лісьце адзначалася: «Мы ўсе шчыра яго палюбілі — вясёлага й бойкага. Ён нас пакінуў, як травеньская кветка, якая расьцьвіла, але раптам была скошаная швабскай куляй. Адаем яму пашану й шануем аб ім памяць...»²³. Падчас бітвы быў цяжка паранены беларус Мікалай Мароз, які памёр у 1949 г. Камандзёр роты 3-й карпацкай дывізіі капітан Тадэвуш Радваньскі ахарактарызаваў беларусаў са свайго падразьдзелу як «прыкладных жаўнераў»²⁴. Варта адзначыць, што ў бітве за Монтэ-Касіна бралі ўдзел такія вядомыя беларусы, як Пятро Конюх, Кастусь Шыбіцкі, Віктар Астроўскі, Хведар Кажаневіч, Вінцэнт Жук-Грышкевіч, Аркадзь Міклашэвіч (брат Ларысы Геніюш). Чарговым сьведчаньнем адвагі нашых землякоў у часе бітвы зьяўляюцца сотні прозьвішчаў беларусаў сярод кавалераў Памятнага крыжа Монтэ-Касіна — узнагароды для ўдзельнікаў бітвы. Акрамя таго, вядомыя прозьвішчы 80 беларусаў, якія атрымалі высокую

польскую вайсковую ўзнагароду — Крыж Змагарных, 45 — Срэбны Крыж Заслугаў з Мячамі й 7 — Залаты Крыж Заслугаў з Мячамі²⁵.

Пасля пралому лініі «Густава» беларусы з 2-га Польскага корпусу бралі ўдзел у далейшых баталіях на італьянскім фронце, у тым ліку ў авалоданьні Анконай (18 ліпеня 1944 г.) і Балёніай (21 красавіка 1945 г.). Тут таксама вызначыліся нашы землякі. Варта прывесці некалькі яркавых прыкладаў іх гераізму. Так, напрыклад, беларус з 16-га батальёну 5-й крэсавай дывізіі Уладзімер Унучак 1 лістапада 1944 г. атрымаў падзяку камандаваньня за тое, што «як выбаровы стралец забіў аднаго й параніў другога жаўнера з непрыяцельскага кулямётнага разьліку «Шпандаў». А Зьміцер Прыбалавец атрымаў дзьве падзякі ад камандаваньня 3-й дывізіі карпацкіх стральцоў: 19 ліпеня 1944 г. — «за мужнасць і адвагу падчас атакі на нямецкія пазыцыі ў раёне ўзвышша № 1431», а 10 жніўня 1944 г. — «за ўзяцьце ў палон нямецкіх вайскоўцаў»²⁶. Сотні беларусаў аддалі свае жыцці за вызваленьне Італіі падчас баявых дзеяньняў на поўначы краіны. Так, 27 ліпеня 1944 г. у баях пад Анконай (Адрыятычнае ўзьбярэжжа) загінуў родны брат Ларысы Геніюш — Аркадзь Міклашэвіч. 8 жніўня 1944 г. каля мястэчка Лярэта загінуў падпаручнік 4-га панцырнага палка «Скарпіёны» беларус з-пад Бельску Леанід Федарук. За мужнасць і адвагу гэты афіцэр яшчэ пры жыцці быў ганараваны Крыжам Змагарных, а таксама найвышэйшай польскай вайскавай узнагародай — Ордэнам *Virtuti Militari*²⁷. Варта адзначыць, што падчас баявых дзеяньняў у Італіі загінула 863 нараджэнцы Беларусі²⁸. Складана назваць сярод гэтай лічбы дакладную колькасць беларусаў з паходжаньня. Няма сумніву толькі адносна палеглых герояў праваслаўнага веравызнаньня. У прыватнасці, на могільках Монтэ-Касіна пахавана 47 праваслаўных беларусаў, тым часам як у Лярэта налічваецца 55 праваслаўных крыжоў, у Касамасіма — 10 і ў Балёніі — 56. Пераважную большасьць складаюць жыхары гарадоў і мястэчак Беларусі — Наваградка, Нясвіжа, Дзісны, Глыбокага, Паставаў, Вілейкі, Браслава, Пінска, Лунінца й г.д. Аднак, як ужо зазначалася, і сярод вышэйгаданых загінулых жаўнераў каталіцкага веравызнаньня бальшыню складалі нашы суайчыннікі.

Кажучы пра змаганьне беларусаў у складзе Польскіх узброеных сілаў, неабходна закрануць і пытаньне дээрцыі сярод вайскоўцаў беларускага паходжаньня. З аналізу архіўных дадзеных вынікае, што колькасць беларусаў сярод польскіх дээр-

тыраў за ўвесь пэрыяд існаваньня Польскіх узброеных сілаў не пераўзыходзіла 2% ад агульнай лічбы. Маюцца звесткі адносна 92 беларусаў-дзэрттыраў з Польскай арміі ў СССР, Польскай арміі на Усходзе і 2-га Польскага корпусу. Магчыма вылучыць два асноўныя пэрыяды, калі назіраўся найбольш высокі адсотак дзэртцыі. Першы пэрыяд — падчас знаходжаньня Польскай арміі на тэрыторыі Савецкага Саюзу (жнівень 1941 — жнівень 1942 г.), калі дзэрттавала ня менш 32 беларусаў праваслаўнага веравызнаньня. У якасьці асноўных прычынаў можна разглядаць савецкую агітацыю, накіраваную на апанаваньне польскіх аддзелаў, а таксама ўчынкі дыскрымінацыі ў дачыненні да нацыянальных меншасцяў з боку польскіх афіцэраў і жаўнераў. Другі пэрыяд — з моманту заканчэньня баявых дзеяньняў у Італіі да перадысьлякацыі ў Вялікабрытанію (травень 1945 — верасень 1946 г.)²⁹. У гэты час асноўнай прычынай дзэртцыі выступалі побытавыя падставы — доўгае растаньне з роднымі й жаданьне як мага хутчэй вярнуцца на Бацькаўшчыну. Імкненьне вярнуцца распальвалі й савецкія эмісары, якія намагаліся выкарыстаць нацыянальна стракаты склад 2-га Польскага корпусу ў сваіх палітычных мэтах. Так, супрацоўнікі савецкай місіі ў Рыме ажыццяўлялі выезды ў месцы кватараваньня польскіх аддзелаў, дзе заклікалі беларусаў і ўкраінцаў да дзэртцыі й перезьезду ў СССР. У будынку савецкай місіі хаваліся дзэрттыры з 2-га корпусу, а адтуль іх накіроўвалі ў савецкі фільтрацыйна-правярочны лягер № 300 у г. Сан-Валянціна (Аўстрыя)³⁰. Між іншым, савецкія эмісары ў Італіі й на Сярэднім Усходзе мелі ўласную статыстыку што да нацыянальных меншасцяў у польскіх фармаваньнях. Так, на іх думку, беларусы і ўкраінцы толькі ў 2-м Польскім корпусе на Сярэднім Усходзе складалі ня менш 6—7 тыс. чалавек³¹. Аднак варта памятаць, што вайскоўцы-беларусы, якія дзэрттавалі пры дапамозе савецкіх эмісараў, не былі заўзятымі прыхільнікамі СССР. У большасьці свой учынак яны тлумачылі сумам па сваіх сем'ях, пакінутых яшчэ ў 1939—1940 гг. Сярод дзэрттыраў былі беларусы, якія вызначыліся падчас бітвы пад Монтэ-Касіна, — Уладзімер Косік і Вячаслаў Гузавяка з Валожына, Хведар Вазьняк з-пад Маладзечна ды інш. Вядомы выпадак, калі ў сярэдзіне красавіка 1944 г. пад уплывам прапаганды пранямецкае польскамоўнае радыёстанцыі «Ванда» на бок немцаў перайшлі 2 беларусы і 2 украінцы. Аднак быў гэта ці не адзіны выпадак падобнага кшталту³².

У студзені 1945 г. 2-гі Польскі корпус папоўнілі каля 100 беларусаў зь ліку былых кадэтаў камандзёрскай школы Бела-

рускай краёвай абароны (БКА) ды іншых беларускіх нацыянальных фармаваньняў. Сярод новага папаўненьня былі Юры Весалякоўскі, Павал Навара, Янка Міхалюк, Кастусь Акула, Віктар Сянкевіч, Аляксандар Надсан і інш. Менавіта гэтая частка вайскоўцаў-беларусаў зьяўлялася найбольш нацыянальна сьведмай. Пра гэта сьведчыць ліст былога кадэта менскай афіцэрскай школы БКА Тодара Цімафейчыка, які, знаходзячыся ў шэрагах 2-га Польскага корпусу, у студзені 1945 г. пісаў да а. Часлава Сіповіча наступнае: «Нягледзячы на тое, што лёс закінуў нас у чужую і ад веку варожую армію, мы заўсёды будзем адданыя прысьязе, прынятай перад абліччам беларускага народу й нашага прэзыдэнта»³³. Неўзабаве, на пачатку 1945 г. сярод вайскоўцаў 2-га Польскага корпусу паўстаў беларускі нацыянальны рух. Беларускія жаўнеры наладзілі сувязь з Радай БНР у Парыжы й атрымалі адтуль газэту «Беларускія Навіны». Афіцыйны дазвол на распаўсюд гэтага выданьня сярод асабовага складу быў атрыманы 15 кастрычніка 1946 г. ад шэфа штабу 2-га корпусу генэрала Казімера Вісьнёўскага, за тэхнічны бок выкананьня гэтага загаду адказваў Яраслаў Жаба. Дзейнасьць беларусаў сярод польскіх вайскоўцаў падтрымлівалі грэка-каталіцкія сьвятары а. Часлаў Сіповіч і а. Леў Гарошка, у памяшканьні якіх адбываліся нарады вайскоўцаў. 25 сакавіка 1946 г. было наладжанае сьвяткаваньне ўгодкаў абвяшчэньня БНР³⁴.

Да верасня 1946 г. 2-гі корпус працягваў знаходзіцца ў Італіі, дзе выконваў вартавую службу. Пасьля ён быў перакінуты ў Вялікую Брытанію, дзе адбываўся павольны працэс дэмабілізацыі й расфармаваньня польскіх частак. Пасьляваенны лёс вайскоўцаў-беларусаў склаўся па-рознаму. Так, большасьць нашых суайчыннікаў вырашыла застацца на эміграцыі. Як вынікае са справаздачы праваслаўнага капэляна 5-й крэсавай дывізіі пяхоты а. Мікалая Макарэвіча, «жаўнеры не выказваюць жаданьня вяртацца на радзіму. Большасьць зь іх паходзіць з усходніх крэсаў, таму яны яшчэ ў 1939—1941 гадах зьведалі ўсе «раскошы» савецкага жыцця»³⁵. Былыя жаўнеры корпусу генэрала Андэрса эмігравалі ў краіны Эўропы і Амэрыкі. Так, пасля дэмабілізацыі вайскоўцы Польскіх узброеных сілаў пад брытанскай камандай абралі ў якасьці сталага месца жыхарства: Вялікабрытанію (90 тыс.), Францыю (22 тыс.), Канаду (7 тыс.), Бэльгію (7,5 тыс.), краіны Лацінскай Амэрыкі (8,5 тыс.) і інш. Сярод гэтых эмігрантаў было нямала й беларусаў.

З перезьездам польскіх частак на Брытанскія выспы беларуская дзейнасьць сярод вайскоўцаў значна актывізавалася. 22 ве-

расьня 1946 г. ініцыятыўная група вайскоўцаў-беларусаў прыняла рашэньне аб заснаваньні грамадзкай арганізацыі — Згуртаваньня беларусаў у Вялікай Брытаніі (ЗБВБ). У адной з дывізіяўных канцылярыяў таемна ад камандаваньня было наладжана друкаваньне бюлетэню «На шляху», на бачынах якога зьмяшчаліся інфармацыйныя камунікаты й адозвы да жаўнераў-беларусаў. Апрача таго, для дэмабілізаваных з польскіх аддзелаў, якія зьбіраліся эміграваць у іншыя краіны Заходняй Эўропы й Паўночнай Амэрыкі, друкаваліся кантактныя адрасы тамтэйшых беларускіх асяродкаў з заклікам падтрымліваць зь імі лучнасьць. У сувязі з тым, што большасьць беларусаў падчас службы ў 2-м Польскім корпусе была запісаная палякамі, дзесячы ЗБВБ заклікалі жаўнераў-беларусаў падчас дэмабілізацыі з польскіх частак патрабаваць ад камандаваньня зьмены ў асабовых дакумэнтах нацыянальнасьці. З гэтай мэтай быў распрацаваны польскамоўны просьбітны блянк на імя брытанскага камандаваньня, зьмест якога быў наступны: «Сьведчу, што ў маёй асабовай справе ў рубрыцы «нацыянальнасьць» я запісаны як «паляк», што не адпавядае сапраўднасьці. Ветліва прашу правесці зьмену ў вышэйзгаданай рубрыцы з польскай нацыянальнасьці ў беларускую»³⁶. На жаль, гэта акцыя ня мела вялікага посьпеху. Адначасова ЗБВБ выказала гатовасьць да абароны правоў вайскоўцаў-беларусаў, якая выявілася ў камунікаце № 1 Часовай управы ЗБВБ, дзе адзначалася: «Зьвяртаемса з заклікам да ўсіх жаўнераў-беларусаў Польскіх узброеных сіл ці ПКПР даваць нам знаць аб усіх перасьледаваньнях, перашкодах... вайсковага кіраўніцтва ў адносінах да іх, калі такія здараюцца... Нам вельмі добра вядома, што... высьмейваньне беларускай мовы ў гутарцы й падобнае — здараліся. ЗБВБ ад самага пачатку стала на абарону жаўнера-беларуса, нягледзячы на шынэль, які ён насіў — польскі ці ангельскі...»³⁷.

З мэтай легалізацыі беларускай дзейнасьці на найвышэйшым роўні быў выдадзены Камунікат ЗБВБ № 1, у якім гаварылася: «Зьвярнуцца да Галоўнага Штабу Польскіх Аружных Сіл з просьбай аб выдачы дазволу Беларусам-жаўнерам Польскай Арміі на ўступленьне ў ЗБВБ з паданьнем гэтага дазволу ў спецыяльным загадзе й абвяшчэньнем ува ўсіх аддзелах Польскай Арміі»³⁸. 16 лістапада шэф Галоўнага штабу Польскіх узброеных сілаў генэрал Станіслаў Капаньскі выдаў загад, які дазваляў «уступаць польскім вайскоўцам у Згуртаваньне беларускай самадапамогі ў Вялікай Брытаніі». Аднак гэта быў ужо цалкам фармальны бок пытаньня, паколькі на тэ-

рыторыі Англіі на гэты час дзейнічала 18 аддзелаў ЗБВБ. 17—18 студзеня 1947 г. у Лёндане адбыўся Устаноўчы зьезд ЗБВБ, дзе прысутнічала ня менш 150 вайскоўцаў. Варта адзначыць, што дні працы зьезду былі абраныя не выпадкова. Паколькі пераважная большасьць вайскоўцаў-заснавальнікаў ЗБВБ былі праваслаўнага веравызнаньня, а яны маглі атрымаць адпачынак ад службы толькі на рэлігійныя сьвяты, то было вырашана прымеркаваць яго на Вадохрышчча. Польскае камандаваньне не замінала беларускай дзейнасьці. Так, падчас сустрэчы з дэлегацыяй жаўнераў-беларусаў камандзэр 5-й крэсавай пяхотнай дывізіі Нікадзім Сулік станоўча паставіўся да беларускай дзейнасьці, адзначыўшы, што да Першай сусьветнай вайны ён таксама быў сябрам Беларускага студэнцкага саюзу ў Пецярбурзе. На жнівень 1947 г. у ЗБВБ налічвалася ўжо ня менш 237 дэмабілізаваных польскіх вайскоўцаў, у тым ліку — Хведар Кажаневіч, Янка Міхалюк, Віктар Сянкевіч, Аляксандар Надсан, Кастусь Акула, Кастусь Нор, Бенэдыкт Кляйноў, Павал Асіповіч і інш³⁹. Першым старшынём арганізацыі стаў былы афіцэр 5-й крэсавай дывізіі Вінцэнт Жук-Грышкевіч. Былы афіцэр БКА й жаўнер 2-га Польскага корпусу Кастусь Нор быў абраны старшынёй Устаноўчага зьезду ЗБВБ. Пасьля дэмабілізацыі многія нашыя суайчыннікі сталі актыўнымі грамадзка-палітычнымі ды культурніцкімі дзеячамі на эміграцыі. Так, акрамя ЗБВБ, у 1947 г. паўстала Згуртаваньне беларускіх камбатантаў у Вялікай Брытаніі, у статуте якога адзначалася: «Мусім аб'яднаць у шэрагах Згуртаваньня ўсіх беларусаў-жаўнераў арміяў саюзнанікаў». Акрамя таго, у 1947 г. былыя вайскоўцы Арміі Андэрса Юры Весялкоўскі ды Павал Навара заснавалі яшчэ адну арганізацыю ў Вялікабрытаніі — Хрысьціянскае аб'яднаньне беларускіх работнікаў (ХАБР), куды ўступілі 174 «андэрсаўцы»⁴⁰. Былы жаўнер 5-й крэсавай дывізіі Тодар Цімафейчык заснаваў Згуртаваньне беларускіх камбатантаў у Бэльгіі, а Кастусь Акула ў 1974 г. ачоліў Камітэт сувязі былых беларускіх вэтэранаў і стаў галоўным рэдактарам друкаванага органа гэтай арганізацыі — часопіса «Зважай».

Беларускія вэтэраны на чужыне заўсёды шанавалі памяць пра палеглых пад Монтэ-Касіна суайчыннікаў. Яшчэ ў траўні 1954 г. прэзыдэнт Рады БНР Мікола Абрамчык наведаў могілкі Монтэ-Касіна, дзе ад імя беларускага народу ўсклаў памятны вянок. У прысутнасьці прэзыдэнта а. Татарыновіч па-беларуску адправіў імшу па палеглых. 18 траўня 1979 г. у Італіі адбылося ўрачыстае сьвяткаваньне 35-х угодкаў бітвы за Монтэ-

Касіна з удзелам Папы Рымскага Яна Паўла II, прэм'ер-міністра Італіі Дж. Андрыёці й польскіх эмігрантаў. У гэтых урачыстасцях узятая ўдзел і беларуская дэлегацыя ў складзе трох вэтэранаў вайны ў Італіі — Кастуся Маскаліка, Віктара Сянкевіча й Хведара Кажаневіча. На могілках Монтэ-Касіна быў ускладзены вянок зь бел-чырвона-белай стужкай і надпісам у беларускай і італьянскай мовах: «Сябрам, што загінулі, каб жыла Бацькаўшчына, — Беларускія Вэтэраны»⁴¹.

Ня варта забывацца, што цягам 1946—1948 гг. каля тысячы былых жаўнераў Арміі Андэрса вярнуліся ў Беларусь, дзе яшчэ да вайны пакінулі свае сем'і. Спачатку савецкі ўрад заахвочваў «андэрсайцаў» да вяртаньня». Але савецкая палітыка толькі вонкава нагадвала добразычлівую. З самага пачатку стаўленьне саветаў да жаўнераў заходніх хаўруснікаў было варожым. Так, у фільтрацыйных справах мелася рубрыка «Ці служыў у варожых фармаваньнях», дзе супрацоўнікі рэпатрыяцыйных органаў нярэдка занатоўвалі: «Служыў у арміі здрадніка генэрала Андэрса»⁴². У ноч з 31 сакавіка на 1 красавіка 1951 г. органы МДБ правялі масавую акцыю па арышце й дэпартацыі разам зь сем'ямі былых жаўнераў корпусу генэрала Андэрса ў Іркуцкую вобласць. У якасці асноўнага матыву фігуравалі фармулёўкі: «ня браў удзелу ў Вялікай Айчыннай вайне... ня мае асаблівых заслугаў перад савецкай радзімай... знаходзіўся ў гады вайны за мяжой... служыў у арміі здрадніка Андэрса»⁴³. Вядомыя прозьвішчы 890 «андэрсайцаў», якія былі дэпартаваныя ў Сібір. Сярод іх 285 жаўнераў, якія былі адзначаныя Памятным крыжам Монтэ-Касіна. Бадай што на працягу ўсяго свайго жыцця яны былі вымушаныя трымаць у таямніцы свой удзел у гэтай бітве, паколькі ў савецкім грамадстве словы «андэрсавец» ці «салдат арміі Андэрса» атаясамліваліся з выразамі «зраднік» і «вораг». Толькі ў 1993 г. згодна з новым Законам аб вэтэранах, былыя жаўнеры Арміі Андэрса атрымалі статус паўнапраўных удзельнікаў вайны, якія змагаліся супраць гітлераўскай навалы. Аднак на той час у Беларусі жылі толькі 12 былых удзельнікаў бітвы за Монтэ-Касіна⁴⁴. Падчас сьвяткаваньня 50-й гадавіны бітвы ў групе вэтэранаў 2-га Польскага корпусу могілкі Монтэ-Касіна наведалі й 6 беларусаў, якія ўшанавалі памяць палеглых землякоў. На жаль, на 60-я ўгодкі бітвы за Монтэ-Касіна, на ўрачыстасці ў Італію не прыехаў аніводзін беларус. На 2004 г. у Беларусі застаўся ў жывых толькі адзін удзельнік бітвы — Якуб Конан.

¹ Wojsko Polskie w II wojnie światowej. Warszawa, 1994. S. 116.

² Glowacko Albin. Jeńcy polscy w ZSRR, wrzesień 1939 – lipiec 1941 // Wojskowy Przegląd Historyczny. – 1992, nr 3. – S. 81.

³ Kot Stanisław. Rozmowy z Kremlem. Londyn, 1959. S. 251.

⁴ IPMS, Notatka S. Kota z posiedzenia połączonego Komitetu Politycznego i Komitetu ds. Krajowych z dnia 25 marca 1943 r., sygn.: A.10.3/12.

⁵ IPMS, Podanie obywateli polskich Białorusinów do Pana Przedstawiciela Ambasady RP w Pietropawłowsku Witolda Płoskiego z dnia 14 maja 1942 r., sygn.: A.11.49/sow./21.

⁶ IPMS, Kronika 5 Dywizji w Rosji, sygn.: C.208/Ic.

⁷ Anders Władysław, Bez ostatniego rozdziału. Wspomnienia z lat 1939–1946, Londyn, 1959. S. 28.

⁸ Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego (IPMS)/ Sygn.: A.XII.22/30L.

⁹ IPMS, Zagadnienie obywatelstwa polskiego osób narodowości niepodległej, sygn.: A.11.49/sow./21.

¹⁰ Siemaszko Zbigniew. Ukraińcy i Białorusini // Wiadomości Polskie. Sydney z 19 kwietnia 1986.

¹¹ Грыбоўскі Ю., Козак К. Забытыя жаўнеры Польскага войска ў часы Другой сусветнай вайны. Мн., 2003. С. 62.

¹² Górski Władysław. Żołnierskim szlakiem przez Tobruk i Monte Cassino. Warszawa, 1989. S. 147.

¹³ IPMS, Pobór mniejszości narodowych do Polskich sił Zbrojnych, sygn.: A.11.49/sow./21.

¹⁴ IPMS, sygn.: A.XII.3/22.

¹⁵ IPMS, Odpis ks. Grzegorza Kuryłasa do arcybiskupa grodzieńskiego i nowogrodzkiego Sawy z dnia 9 czerwca 1944 r., sygn.: A.XII.28/17.

¹⁶ IPMS. Sygn.: A.XII. 3/22.

¹⁷ Partacz Czesław, Łada Krzysztof. Polska wobec ukraińskich dążeń niepodległościowych w czasie II wojny światowej. Toruń, 2003. S. 188.

¹⁸ IPMS. Sygn.: A.XI.17/12.

¹⁹ IPMS. Sygn.: A.XI.28/17f.

²⁰ IPMS. Sygn.: A.XI.15/8.

²¹ Partacz Czesław, Łada Krzysztof. Polska wobec ukraińskich dążeń niepodległościowych w czasie II wojny światowej. Toruń, 2003. S. 188.

²² Wańkowicz Melchior. Monte Cassino. Warszawa, 1992. S. 168.

²³ Wańkowicz Melchior. Monte Cassino. Warszawa, 1992. S. 181.

²⁴ Radwański Tadeusz. Karpatczykami nas zwali. Warszawa, 1978. S. 275-276.

²⁵ Падлік паводле Spod Monte Cassino na Sybir. Deportacja byłych żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie z Białorusi, Litwy i Ukrainy w 1951 r. Warszawa, 1998.

²⁶ Spod Monte Cassino na Sybir. Deportacja byłych żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie z Białorusi, Litwy i Ukrainy w 1951 r. Warszawa, 1998. S. 165.

²⁷ Walczące «Skorpiony». Historia pułku 4-go pancernego w fotografii. Londyn, 1975. S. 225.

²⁸ Wykaz poległych żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na obczyźnie. 1939–1946. Londyn, 1952. S. 87.

²⁹ IPMS. Sygn.: A.XII. 59/11.

³⁰ Архіў інфармацыйна-аналітычнага цэнтру пры Менскім аблвыканкаме. Спр. 2314. С. 7-9.

³¹ Архіў Зьнешняй палітыкі Расейскай Фэдэрацыі. Ф.0122. Воп. 27. Спр. 46. Л. 38-39.

³² Radiostacja «Wanda». Relacja W. Kaneckiego (w:) Dzieje Najnowsze. 1989. – nr 1. S. 196-197.

³³ Беларуская бібліятэка імя Ф. Скарыны. Фонд біскупа Ч. Сіповіча.

³⁴ Беларуская бібліятэка імя ф. Скарыны. Фонд біскупа Ч. Сіповіча.

³⁵ IPMS. Sygn.: A.XII.28/17c.

³⁶ Архіў Згуртаваньня беларусаў у Вялікай Брытаніі.

³⁷ Архіў Згуртаваньня беларусаў у Вялікай Брытаніі.

³⁸ Беларускія Навіны. 1946. — №1(6).

³⁹ Жук-Грышкевіч Р. Жыцьцё Вінцэнта Жук-Грышкевіча. Таронта, 1993. С. 80-81.

⁴⁰ Архіў Згуртаваньня беларусаў у Вялікай Брытаніі. Картагэка сяброў арганізацыі.

⁴¹ Сянкевіч Віктар. Беларусы пад Монтэ-Касіна // Зважай. 1988, №3. С. 2.

⁴² Цэнтральны архіў КДБ Рэспублікі Беларусь. Спр. 49630. С. 3.

⁴³ Архіў інфармацыйна-аналітычнага цэнтру пры Менскім аблвыканкаме. С. 2348.

⁴⁴ Дадзеныя атрыманыя з Дэпартаменту па справах вэтэранаў і рэпрэсаваных у Варшаве.

Юры Грыбоўскі

БЕЛАРУСЫ Й НАРАДЖЭНЦЫ БЕЛАРУСІ, ПАЛЕГЛЫЯ ПАДЧАС БІТВЫ ЗА МОНТЭ-КАСІНА Й ПАХАВАНЬЯ НА ТАМТЭЙШЫХ МОГІЛКАХ

Яскравым сьведчаннем мужнасьці й ахвярнасьці беларусаў падчас штурму Монтэ-Касіна ёсьць іх значны адсотак сярод загінулых і памёрлых ад ранаў вайскоўцаў корпусу генэрала Андэрса. У адной з найкрававейшых бітваў Другой сусьветнай вайны страты 2-га Польскага корпусу склалі 924 забітых і 94 зьніклых бязь вестак. Варта адзначыць, што адразу пасля бітвы за Монтэ-Касіна ля падножжа ўзвышша былі закладзеныя вайсковыя могілкі, дзе пахаваныя палеглыя польскія вайскоўцы. Неабходна дадаць, што месца пахаваньня 21 жаўнера дасюль застаецца невядомым¹.

Першая спроба падлічыць нашых землякоў сярод польскіх вайскоўцаў, палеглых ля Монтэ-Касіна, была зроблена беларускімі эмігрантамі. Так, упершыню пайменны сьпіс 259 беларусаў, пахаваных на мясцовых могілках, быў зьмешчаны ў газэце «За Волю» (Францыя) ад 11 траўня 1951 г.² Да нядаўняга часу гэтыя дадзеныя выкарыстоўваліся й гісторыкамі ў Беларусі³. У сваю чаргу вядомы беларускі гісторык на эміграцыі й былы жаўнер 2-га Польскага корпусу Віктар Сянкевіч налічыў 264 беларусы сярод пахаваных на Монтэ-Касіна⁴. Вышэйзгаданы сьпіс быў падрыхтаваны праз сем гадоў пасля бітвы, таму ў ім не ўдалося пазьбегнуць недакладнасьцяў. Так, акрамя імёнаў і прозьвішчаў загінулых, у сьпісе зьмяшчаліся толькі няпоўныя звесткі адносна месца нараджэньня (павет). Абедзве вышэйзгаданыя лічбы, акрамя нараджэньцаў Беларусі, улучалі ў сябе й жыхароў памежных тэрыторыяў розных нацыянальнасьцяў. Такім чынам, лічба этнічных беларусаў атрымалася значна завышанай. Гэта было звязана з тым, што да ліку беларусаў, незалежна ад месца нараджэньня й веравызнаньня, залічваліся асобы, якія нарадзіліся на абшары, дзе пераважала небеларускае насельніцтва (Ломжа, Аўгустова, Сувалкі й г.д.).

Пададзены ніжэй сьпіс улучае ў сябе 180 прозьвішчаў нараджэньцаў Беларусі ў сучасных ейных межах з поўнымі дадзенымі: час і дакладнае месца нараджэньня, вайсковая годнасьць, веравызнаньне, час сьмерці⁵. Сярод палеглых — прадстаўнікі

розных нацыянальнасцяў — беларусы, палякі, расейцы. Так, напрыклад, сярод нараджэнцаў Беларусі, палеглых падчас бітвы за Монтэ-Касіна, пэўную колькасць складаюць палякі зь ліку дзяцей польскіх асаднікаў. У прыватнасці, сярод іх знаходзім прозвішча Тадэвуша Камінскага з-пад Драгічына. Праўдападобна, жыхары Браслаўшчыны Афанасій Басакоў і Сымон Букацін паходзілі са старавераў і былі расейцамі па нацыянальнасці. Аднак большасць сярод 180 палеглых пад Монтэ-Касіна жаўнераў, якія ўвайшлі ў наш сьпіс, бясспрэчна, складаюць менавіта беларусы. Праз адсутнасць адпаведных крыніцаў, на жаль, немагчыма вызначыць іх дакладную колькасць. У міжваенны час падчас вызначэння нацыянальнага паходжаньня адным з крытэраў выступала веравызнаньне, якое дазваляе акрэсьліць мінімальную лічбу беларусаў. У сувязі з гэтым, у нашым сьпісе маецца асобная рубрыка адносна канфэсійнай прыналежнасці вайскоўцаў. На падставе аналізу канфэсійнага складу палеглых магчыма адзначыць, што не існуе сумніву адносна беларускага паходжаньня толькі ў дачыненні да 47 вайскоўцаў праваслаўнага веравызнаньня, а таксама аднаго грэка-каталіка. Складаней вызначыць лічбу беларусаў сярод вайскоўцаў рыма-каталіцкага веравызнаньня, паколькі амаль усе яны ў афіцыйных тагачасных дакумэнтах былі запісаныя палякамі. Апрача нараджэнцаў Беларусі (у сучасным тэрытарыяльным вымярэнні), у дадзены сьпіс увайшло некалькі беларусаў — жыхароў памежных тэрыторыяў: Беласточчыны, Вілешчыны й Латгаліі. Відавочна, сярод нараджэнцаў гэтых абшараў, якія пахаваныя на могілках на Монтэ-Касіна, беларусаў было больш, аднак складана высветліць іх дакладную колькасць. У сувязі з гэтым, у сьпіс былі ўлучаныя толькі асобы, беларускае паходжаньне якіх знайшло пацверджаньне ў архіўных крыніцах.

У залежнасці ад вайсковай годнасці пераважную большасць сярод палеглых суайчынінікаў складаюць шэрагоўцы. Гэта было звязана з тым, што ў польскім войску доступ прадстаўнікоў нацыянальных меншасцяў да афіцэрскіх і пад-афіцэрскіх школаў быў абмежаваны. Аднак у ліку загінулых беларусаў сустракаюцца й афіцэры, сярод якіх — падпаручнік Эдуард Лазічонак з-пад Паставаў, гераічны ўчынак якога быў адзначаны пасмяротна польскім камандаваньнем.

Варта падкрэсьліць, што ў сьпісе знаходзяцца ня толькі беларусы, палеглыя падчас непасрэднага штурму нямецкай умацаванай лініі «Густава» й памёрлыя ад ранаў пасля бітвы, а

таксама асобы, якія загінулі яшчэ напярэдадні асноўнай бітвы 11—18 траўня. Так, беларус Анатоль Жак загінуў яшчэ 25 красавіка, стаўшы першай ахвярай Монтэ-Касіна й першым жаўнерам 2-га Польскага корпусу, які загінуў у раёне ўзвышша.

Месцы нараджэння й назвы мясцовасцяў пададзены згодна з даваенным тэрытарыяльна-адміністрацыйным падзелам у Польшчы. У прыватнасці, у дужках пададзены павет, у якім нарадзілася тая ці іншая асоба. Магчыма, што на той час назвы некаторых мястэчкаў альбо вёсак не адпавядалі сучасным назвам. Акрамя таго, зараз шэраг дробных населеных пунктаў (засьценкі, вёскі) могуць ужо не існаваць.

На працягу ўсяго пасляваеннага пэрыяду пераважная большасць імёнаў нашых землякоў, якія палеглі падчас бітвы за Монтэ-Касіна, была невядомая іх сваякам і родным у Беларусі. Яны былі забытыя й зьняслаўленыя ў СССР. Спатрэбілася 60 гадоў, якія прамінулі пасля бітвы, каб імёны палеглых герояў Монтэ-Касіна вярнуліся на Бацькаўшчыну. Шчыра спадзяемся, што публікацыя гэтага сьпісу адноўці адносна іх гістарычную справядлівасць, і чытачы адшукаюць сярод палеглых сваіх блізкіх і родзічаў.

¹ Partacz Czesław, Krzytof Łada. Polska wobec ukraińskich dążeń niepodległościowych w czasie II wojny światowej. Toruń, 2003. S. 191-192.

² Беларусы, палеглыя ў баі пад Монтэ-Касіна // За Волю. – 1951. – 11 траўня.

³ Сяргеева Г. Беларусы на Монтэ-Касіна // Наша слова. – 1996. – 23 мая.

⁴ Сянкевіч В. Пра ўдзел беларусаў на заходніх франтах Другой сусветнай вайны // Зважай. – 1979. — №3(15). – С. 2-4.

⁵ Атрымана паводле: Wykaz poległych i zmarłych żołnierzy Polskich sił Zbrojnych na Obczyźnie. 1939 – 1946. Londyn, 1952.

**СЬПІС БЕЛАРУСАЎ І НАРАДЖЭНЦАЎ БЕЛАРУСІ, ПАЛЕГЛЫХ
ПАДЧАС БІТВЫ ЗА МОНТЭ-КАСІНА Й ПАХАВАНЫХ НА ТАМТЭЙШЫХ МОГЛКАХ**

30

№	Імя, прозьвішча	Дата нараджэньня	Месца нараджэньня (мясцовасьць, павет)	Вайсковая годнасьць	Вера-вызнаньне	Дата сьмерці
1.	Алізер Нікадзім	30.12.1907	Камяньчаны (Горадня)	стралец	рыма-каталік	12.05.1944
2.	Аляськевіч Марцін	19.12.1911	Вайткевічы (Ваўкавыск)	стралец	рыма-каталік	11.05.1944
3.	Аляхновіч Павал	29.12.1911	Баркі (Пінск)	стралец	рыма-каталік	12.05.1944
4.	Астроўскі Аляксандар	29.08.1923	Давыд-Гарадок	стралец	рыма-каталік	24.05.1944
5.	Астрэйка Канстанцін	23.12.1918	Эйтуны (Ліда)	стралец	рыма-каталік	22.05.1944
6.	Ангур Станіслаў	08.04.1910	Мішкавічы (Валожын)	стралец	рыма-каталік	09.05.1944
7.	Анхім Габрыэль	24.03.1911	Шымкі (Ваўкавыск)	улан	праваслаўны	19.05.1944
8.	Арнольд Іван	01.05.1903	Поразава (Ваўкавыск)	капрал	рыма-каталік	03.05.1944
9.	Аўдзей Ігнацы	02.05.1916	Сінічынета (Наваградак)	стралец	праваслаўны	12.05.1944
10.	Балай Павал	??.07.1916	Косаўшчына (Паставы)	сапёр	праваслаўны	19.05.1944
11.	Бандацкі Васіль	14.09.1921	Казангарадок (Лунінец)	сапёр	праваслаўны	17.05.1944

12.	Банцэвіч Уладзіслаў	11.11.1920	Загародзкі Пагост (Пінск)	стралец	рыма-каталік	17.05.1944
13.	Бараноўскі Язэп	29.09.1913	Стацянкі (Ашмяны)	стралец	рыма-каталік	17.05.1944
14.	Барысевіч Аркадзь	??.09.1908	Новая Жызна (Ліда)	стралец	праваслаўны	12.05.1944
15.	Басакоў Афанасій	03.08.1911	Захвашчаўка (Браслаў)	стралец	праваслаўны	22.05.1944
16.	Блажэвіч Вінцэнт	20.05.1906	Чарапакальна (Ашмяны)	капрал	рыма-каталік	17.05.1944
17.	Боўт Мікалай	(?) 1919	Галевічы (Лунінец)	стралец	праваслаўны	12.05.1944
18.	Буднік Станіслаў	03.07.1916	Пруды (Стаўпцы)	стралец	рыма-каталік	12.05.1944
19.	Букацін Сымон	15.03.1915	Варонка (Браслаў)	стралец	праваслаўны	22.05.1944
20.	Булай Аляксей	(?) 1916	Табола (Горадня)	ст. улан	праваслаўны	17.05.1944
21.	Бурса Мікалай	05.02.1908	Пераходы (Беласток)	стралец	праваслаўны	12.05.1944
22.	Бухавец Аляксандр	(?) 1914	Вялікія Жухавічы (Стаўпцы)	стралец	праваслаўны	12.05.1944
23.	Васілеўскі Іван	25.08.1922	Паніжаны (Горадня)	стралец	рыма-каталік	12.05.1944

Беларусы ў польскіх узброеных сілах...

31

24.	Вінскі Язэп	25.02.1923	Вялікая Сьвенціца (Ваўкавыск)	стралец	рыма-каталік	12.05.1944
25.	Віршыц Іван	07.07.1912	Расолішкі (Валожын)	стралец	праваслаўны	12.05.1944
26.	Воўк Казімер	11.05.1909	Целякі (Ваўкавыск)	капрал	рыма-каталік	17.05.1944
27.	Высоцкі Міхал	22.04.1916	Апешкі (Стаўпцы)	падпаручнік	праваслаўны	12(22).05.1944
28.	Вярбіцкі Юльян	28.12(7).1912	Мядзел	капрал	рыма-каталік	19.05.1944
29.	Гайдэмскі Геранім	08.10.1906	Будкі (Столін)	капрал	рыма-каталік	12.05.1944
30.	Гайдэмскі Мар'ян	25.03.1906	Будкі (Столін)	стралец	рыма-каталік	12.05.1944
31.	Галаўня-Грыцкевіч Баляслаў	10.08.1907	Месякоўшчына (Стаўпцы)	сяржант	рыма-каталік	17.05.1944
32.	Голуб Сьцяпан	02.01.1923	Ясьманы (Валожын)	улан	рыма-каталік	19.05.1944
33.	Галіцкі Станіслаў	13.03.1916	Мсьцібаў (Ваўкавыск)	ст. стралец	рыма-каталік	12.05.1944
34.	Гапановіч Фэлікс	18.01.1922	Юшкаўка (Вілейка)	падпаручнік	рыма-каталік	17.05.1944
35.	Гедройць Антон	10.05.1914	Паляны (Ашмяны)	зьвязовы	праваслаўны	11.05.1944
36.	Гендалеўскі Генрык	19.02.1919	Слабодка (Браслаў)	стралец	рыма-каталік	19.05.1944
37.	Гразінскі Віталь	09.02.1904	Даўгілаўшчына (Ліда)	стралец	рыма-каталік	17.05.1944

38.	Грынкенвіч Казімер	10.11.1913	Новая Руда (Горадня)	бамбардзір	рыма-каталік	19.05.1944
39.	Гутоўскі Іван	12.05.1915	Верабейкі (Ваўкавыск)	стралец	рыма-каталік	12.05.1944
40.	Дземідовіч Арсен	(?) 1913	Баяры (Дзісна)	ст. стралец	праваслаўны	12.05.1944
41.	Доўгаполь Станіслаў	04.01.1906	Дзэрвяно (Стаўпцы)	стралец	рыма-каталік	17.05.1944
42.	Драчынскі Ігнат	01.02.1908	Селішчы (Валожын)	ст. стралец	рыма-каталік	20.05.1944
43.	Дубовік Аляксандар	??.07.1917	Навасёлкі (Паставы)	ст. стралец	рыма-каталік	17.05.1944
44.	Жак Анатоль	22(25).02.1923	Ложы (Баранавічы)	стралец	праваслаўны	25.04.1944
45.	Жук Рыгор	16.12.1919	Лань (Нясвіж)	ст. стралец	праваслаўны	29.04.1944
46.	Жук Уладзімер	(?) 1907	Масевічы (Ваўкавыск)	стралец	праваслаўны	12.05.1944
47.	Жывалеўскі Барыс	10.10.1910	Жандова-Жарноўка (Горадня)	ст. стралец	праваслаўны	12.05.1944
48.	Жыжа Іван	01.01.1912	Куршынавічы (Баранавічы)	улан	рыма-каталік	17.05.1944
49.	Жэбрунь Іван	12.04.1913	Грабава (Слонім)	сапёр	праваслаўны	17.05.1944
50.	Завадзкі Ўладзіслаў	08.03.1905	Ашмяны	ст. сяржант	рыма-каталік	18.05.1944
51.	Зарэцкі Юстын	01.03.1911	Чараўкі (Паставы)	кананер	праваслаўны	22.05.1944

52.	Івашка Браніслаў	11.11.1921	Васевічы (Наваградак)	стралец	рыма-каталік	12.05.1944
53.	Кавалеўскі Язэп	12.07.1922	Рудня (Стаўпцы)	стралец	рыма-каталік	17.05.1944
54.	Кавалеўскі Казімер	20.10.1912	Зьверблі (Браслаў)	зьяззовы	рыма-каталік	17.05.1944
55.	Кажухоўскі Баляслаў	06.08.1924	Узла (Паставы)	ст. стралец	рыма-каталік	03.05.1944
56.	Казак Вінцэнт	21.01.1902	Дулевічы (Валожын)	капрал	праваслаўны	03.07.1944
57.	Казакевіч Казімер	04.02.1908	Ворсы (Паставы)	ст. стралец	рыма-каталік	09.05.1944
58.	Камінскі Рычард	04.02.1924	Кураполь (Паставы)	стралец	рыма-каталік	18.05.1944
59.	Камінскі Тадэвуш	02.04.1923	Карлавічы (Драгічын)	ст. стралец	рыма-каталік	12.05.1944
60.	Карнатоўскі Мікалай	04.01.1911	Зухавічы (Кобрын)	стралец	рыма-каталік	07.05.1944
61.	Кярэня Тадэвуш	04.01.1923	Закрэўшчына (Горадня)	бамбардзір	рыма-каталік	12.05.1944
62.	Кібалка Уладзімер	14.03.1911	Стайкі (Вілейка)	бамбардзір	рыма-каталік	12.05.1944
63.	Кірыла Язэп	14.05.1916	Ваўкавыск	стралец	рыма-каталік	12.05.1944
64.	Клімко Канстанцін	??.08.1902	Запольле (Наваградак)	стралец	праваслаўны	13.05.1944
65.	Крачатоўскі Канстанцін	12.04.1924	Гуліч (Баранавічы)	кананер	рыма-каталік	18.05.1944
66.	Крук Віктар	03.03.1922	Ваўкавыск	стралец	рыма-каталік	17.05.1944

67.	Крупка Мечыслаў	28.06.1914	Баравы (Браслаў)	стралец	рыма-каталік	19.05.1944
68.	Кулак Іван	15.12.1910	Стахоўцы (Паставы)	зьяззовы	праваслаўны	13.05.1944
69.	Куновіч Пятро	07(01).09. 1912	Любкі (Вілейка)	бамбардзір	праваслаўны	27.03.1944
70.	Курпян Тадэвуш	02.02.1905	Антонана (Валожын)	зьяззовы	рыма-каталік	17.05.1944
71.	Куц Марк	25.04.1915	Хмелева (Берасьце)	улан	праваслаўны	17.05.1944
72.	Кучынскі Вацлаў	10.11.1919	Горадня	стралец	рыма-каталік	17.05.1944
73.	Лабанаў Анатоль	02.01.1915	Наваградак	падхаружы	рыма-каталік	19.05.1944
74.	Лазічонок Эдуард	01.10.1913	Масан (Паставы)	падпаручнік	рыма-каталік	22(12).05. 1944
75.	Ламаска Нікадзім	17.03.1904	Навасады (Ваўкавыск)	стралец	праваслаўны	17.05.1944
76.	Ламейка Антон	20.08.1898	Гройна (Баранавічы)	зьяззовы	рыма-каталік	21.05.1944
77.	Лата Язэп	19.03.1906	Быстрыца (Іванана)	?	рыма-каталік	16.05.1944
78.	Лахута Павал	12.06.1901	Кухчыцы (Нясьвіж)	стралец	праваслаўны	12.05.1944
79.	Лебядзевіч Юльян	??.06.1917	Ракі (Ліда)	стралец	рыма-каталік	17.05.1944
80.	Лянгоўскі Браніслаў	14.04.1914	Случ (Шчучын)	падпаручнік	рыма-каталік	17.05.1944
81.	Лешка Станіслаў	01.11.1919	Ракаў (Валожын)	стралец	рыма-каталік	22.05.1944

82.	Лудка Людавік	19.08.1911	Відзейкі (Ваўкавыск)	стралец	рыма-каталік	12.05.1944
83.	Лукевіч Аляксандар	16.06.1920	Рудкі (Нясьвіж)	стралец	рыма-каталік	11.03.1944
84.	Лутовіч Іван	13.02.1912	Вілейка	паручнік	рыма-каталік	17.05.1944
85.	Любчык Міхал	22.09.1914	Макралі (Берасьце)	капрал	рыма-каталік	31.05.1944
86.	Лянчэўскі-Саматый Станіслаў	18.06.1915	Малышкі (Паставы)	ст. стралец	рыма-каталік	12.05.1944
87.	Ляшчэвіч Антон	01.11.1922	Вялікае Поле (Вілейка)	ст. стралец	рыма-каталік	06.07.1944
88.	Мазец Станіслаў	01.11.1910	Станелевічы (Ваўкавыск)	стралец	рыма-каталік	28.04.1944
89.	Маляўскі Іван	(?) 1911	Асьменава (Наваградак)	ст. стралец	рыма-каталік	17.05.1944
90.	Марковіч Язэп	15.03.1910	Гарані (Браслаў)	стралец	рыма-каталік	12.05.1944
91.	Мартуль Станіслаў	01.01(09.03.) 1927	Паўловічы (Дзісна)	стралец	рыма-каталік	13.05.1944
92.	Масевіч Антон	16.01.1909	Новікі (Ашмяны)	зьяязовы	рыма-каталік	17.05.1944
93.	Матуліс Станіслаў	24.06.1904	Плотніца (Лунінец)	ст. стралец	рыма-каталік	12.05.1944
94.	Матушак Робэрт	02(08).01. 1908	Пінск	капрал	рыма-каталік	14.05.1944
95.	Мацееўскі Сігізмунт Яўген	08.04.1924	Мотын (Наваградак)	стралец	рыма-каталік	17.05.1944

36

96.	Мацяс Аляксандар	12.08.1913	Мажі (Дзісна)	сапёр	праваслаўны	19.05.1944
97.	Мікула Язэп	?? .12.1912	Вялікая Волька (Пінск)	стралец	рыма-каталік	17.05.1944
98.	Міцькоўскі Юры	05.07.1925	Завостравічы (Нясьвіж)	стралец	рыма-каталік	19.05.1944
99.	Міхалеўскі Лявон	20.02.1905	Сакалец (Браслаў)	капітан	рыма-каталік	17.05.1944
100.	Мурашка Дамінік Леапольд	29.08.1909	Перажыры (Маладзечна)	капрал	рыма-каталік	17.05.1944
101.	Мышко Віктар	25.12.1908	Шміткі (Дзісна)	стралец	рыма-каталік	15.05.1944
102.	Мушко Пятро	30.05.1919	Мышкі-Дунілавічы (Паставы)	кананер	рыма-каталік	05.04.1944
103.	Навіцкі Лёнгін	15.04.1910	Гулі (Паставы)	капрал	рыма-каталік	12.05.1944
104.	Палацкі Юльян	16.03.1912	Ракаў (Валожын)	стралец	рыма-каталік	12.05.1944
105.	Папельскі Канстанцін	06.04.1910	Клецк	стралец	рыма-каталік	03.04.1944
106.	Пашкоўскі Уладзімер	12.03.1907	Дубіна (Валожын)	стралец	праваслаўны	17.05.1944
107.	Пачакоўскі Баляслаў	06.09.1909	Янушкевічы (Валожын)	сержант	рыма-каталік	04.05.1944
108.	Пекарт Вечаслаў	02.12.1923	Горадня	ст. стралец	рыма-каталік	12.05.1944
109.	Пехацінскі Мар'ян	17.10.1924	Забур'е (Берасьце)	стралец	рыма-каталік	17.05.1944

Беларусы ў польскіх узброеных сілах...

37

110.	Пінчук Уладзіслаў	02.02.1900	Баяры (Шчучын)	стралец	праваслаўны	17.05.1944
111.	Піртан Антон	04.07.1915	Плюсы (Браслаў)	ст. стралец	рыма-каталік	17.05.1944
112.	Протас Мікалай	(?) 1915	Гавезна (Нясьвіж)	стралец	рыма-каталік	18.05.1944
113.	Пупка Казімер	25.12.1911	Менск	ст. стралец	рыма-каталік	17.05.1944
114.	Пушко Васіль	01.10.1910	Загалы (Пружаны)	падпаручнік	рыма-каталік	17.05.1944
115.	Пяткевіч Вацлаў	20.05.1920	Салавіха (Паставы)	бамбардзір	рыма-каталік	23.06.1944
116.	Пятроўскі Уладзіслаў	25.09.1904	Пяшховічы (Баранавічы)	зв'язовы	рыма-каталік	12.06.1944
117.	Рады Багдан	08.09.1926	Кобрын	улан	рыма-каталік	19.05.1944
118.	Рагель Матэвуш	08.02.1912	Шакоўшчына (Валожын)	стралец	праваслаўны	12.05.1944
119.	Рамза Хведар	15.06.1910	Барсукі (Браслаў)	стралец	праваслаўны	12.05.1944
120.	Рапей Станіслаў	15.12.1915	Русачкі (Шчучын)	стралец	рыма-каталік	17.05.1944
121.	Раман Войцех	26.04.1910	Камень Наваградзкі (Валожын)	ст. стралец	рыма-каталік	12.05.1944
122.	Раманоўскі Мікалай	15.03.1919	Амошкі (Вілейка)	стралец	рыма-каталік	17.05.1944
123.	Роўба Язэп	26.09.1910	Качановічы (Нясьвіж)	улан	праваслаўны	13.05.1944

124.	Рунгэ Антон	(?) 1913	Ізбэлін (Ваўкавыск)	зв'язовы	рыма-каталік	12.05.1944
125.	Сабчак Сьцяпан	26.12.1913	Пінск	зв'язовы	рыма-каталік	12.05.1944
126.	Сакута Ваўранец	16.06.1900	Угляны (Пружаны)	ст. сапёр	рыма-каталік	19.05.1944
127.	Сантоцкі Іван	19.03.1908	Вялікія Сантакі (Ліда)	капрал	рыма-каталік	12.05.1944
128.	Семянюк Караль	08.03.1907	Карытыскі (Бельск Падляскі)	кананер	праваслаўны	12.05.1944
129.	Сялява Язэп	06.03.1917	Менск	ст. стралец	рыма-каталік	12.05.1944
130.	Сечка Юры	06.11.1909	Шубін (Стаўпцы)	зв'язовы	рыма-каталік	17.05.1944
131.	Сідаровіч Аляксандар	10.12.1910	Лунін (Лунінец)	сапёр	праваслаўны	17.05.1944
132.	Сідарэнка Вацлаў	10.02.1919	Гулічы (Баранавічы)	ст. стралец	праваслаўны	17.05.1944
133.	Сінкоўскі Казімер	21.07.1912	Залескі Млынок (Пінск)	зв'язовы	рыма-каталік	09.05.1944
134.	Слапik Браніслаў	15.07.1900	Задварняны (Шчучын)	стралец	рыма-каталік	17.05.1944
135.	Слуцкі Аляксандар	??.03.1908	Маркава (Маладзечна)	стралец	праваслаўны	12.05.1944
136.	Сьпікевіч Герман	14.06.1909	Лемяневічы (Пінск)	капрал	рыма-каталік	17.07.1944

137.	Станкевіч Язэп	01.01.1910	Чарнявічы (Валожын)	капрал	рыма-каталік	17.05.1944
138.	Сташэўскі Станіслаў	10.11.1924	Гавя (Ліда)	стралец	рыма-каталік	17.05.1944
139.	Стэрыновіч Мечыслаў	01.01.1906	Белуцішкі (Браслаў)	сяржант	рыма-каталік	17.05.1944
140.	Сурма Пятро	02.09.1906	Іменін (Кобрын)	стралец	праваслаўны	17.05.1944
141.	Сяўрук Язэп	28.01.1906	Дубішчы (Баранавічы)	капрал	рыма-каталік	20.05.1944
142.	Такарэвіч Хведар	17.05.1924	Мацевічы (Маладзечна)	стралец	рыма-каталік	17.05.1944
143.	Трусіла Іван	01.01.1921	Шкордзі (Шчучын)	стралец	рыма-каталік	28.04.1944
144.	Туміловіч Іван	05.02.1904	Сьвярэнкава (Стаўпцы)	стралец	рыма-каталік	17.05.1944
145.	Урублеўскі Язэп	20.05.1911	Случ (Шчучын)	звязовы	рыма-каталік	17.05.1944
146.	Усік Міхал	03.03.1910	Зародзічы (Маладзечна)	ст. стралец	праваслаўны	12.05.1944
147.	Ушак Сігізмунд	14.11.1907	Антонішкі (Браслаў)	ст. стралец	рыма-каталік	12.05.1944
148.	Учкароніс Адам	01.01.1901	Дайнава (Ліда)	стралец	рыма-каталік	02.05.1944
149.	Халовіч Вінцэнт	15.01.1901	Гердуцішкі (Маладзечна)	ст. стралец	праваслаўны	12.05.1944
150.	Хвайніцкі Антон	21.02.1910	Гатовічы (Ліда)	стралец	рыма-каталік	10.05.1944

151.	Хіневіч Іван	02.04.1920	Слабодка (Стаўпцы)	ст. стралец	рыма-каталік	12.05.1944
152.	Хомчык Міхал	16.05.1915	Лапічы (Горадня)	ст. стралец	праваслаўны	12.05.1944
153.	Шапіра Алёіз	23.03.1914	Наваградак	бамбардзір	рыма-каталік	18.05.1944
154.	Шарэйка Максім	??.09.1912	Плянта (Ваўкавыск)	стралец	праваслаўны	12.05.1944
155.	Шаюк Аляксандар	(?) 1913	Шведы (Вілейка)	ст. стралец	праваслаўны	12.05.1944
156.	Шкель Іван	07.09.1912	Ляскоўка (Вілейка)	стралец	праваслаўны	12.05.1944
157.	Шуліневіч Іван	14.02.1911	Докшыцы	стралец	рыма-каталік	17.05.1944
158.	Шурмей Уладзіслаў	26.06.1919	Крупавя (Ліда)	стралец	рыма-каталік	17.05.1944
159.	Шырма Васіль	05.01.1900	Вялікае Сяло (Пружаны)	стралец	рыма-каталік	25.04.1944
160.	Шыцік Мікалай	20.08.1908	Казьмераўка (Горадня)	стралец	праваслаўны	12.05.1944
161.	Чабан Мечыслаў	14.03.1920	Руда Ліпчанская (Шчучын)	сапёр	праваслаўны	19.05.1944
162.	Чабановіч Сігізмунд	06.05.1908	Вялікія Навікі (Стаўпцы)	капрал	рыма-каталік	15.05.1944
163.	Чабатарэвіч Альгерд	28.05.1914	Дзэвінск	звязовы	рыма-каталік	30.05.1944
164.	Чаплінскі Зьбігнеў	13.11.1923	Горадня	капрал	рыма-каталік	12.05.1944
165.	Чарнавус Бэрнард	29.01.1909	Казічы (Ліда)	стралец	рыма-каталік	12.05.1944
166.	Чугаеўскі Міхал	20.09.1919	Гарнічы (Пінск)	стралец	рыма-каталік	17.05.1944

167.	Царык Іван	10.11.1906	Юнцэвічы (Вілейка)	стралец	рыма-каталік	12.05.1944
168.	Цаюн Аляксандар	15.04.1922	Маурка (Валожын)	сапёр	рыма-каталік	17.05.1944
169.	Цыноўскі Уладзіслаў	27.05.1906	Берчаўцы (Ліда)	сержант	рыма-каталік	12.05.1944
170.	Фэфіўс Казімер	25.09.1924	Ізін (Пінск)	стралец	праваслаўны	12.05.1944
171.	Франкевіч Павал	01.02.1901	Канічка (Наваградка)	ст. стралец	рыма-каталік	12.05.1944
172.	Юран Сьцяпан	02.10.1908	Думарычкі (Браслаў)	стралец	рыма-каталік	12.05.1944
173.	Юргелевіч Уладзіслаў	25.06.1920	Малахі (Валожын)	кананер	рыма-каталік	28.04.1944
174.	Юшкевіч Павал	22.08.1920	Горадня	стралец	рыма-каталік	12.05.1944
175.	Юшкевіч Сьцяпан	18.03.1902	Лагішын (Пінск)	ст. стралец	рыма-каталік	17.05.1944
176.	Юшкевіч Юльян	21.05.1922	Лаўры (Ваўкавыск)	ст. стралец	рыма-каталік	17.05.1944
177.	Якімчык Яўхім	(?) 1911	Канюхі (Ваўкавыск)	стралец	рыма-каталік	13.05.1944
178.	Яроцкі Вінцэнт	16.03.1910	Майдан (Беласток)	стралец	праваслаўны	17.05.1944
179.	Ясінскі Юры	27.08.1926	Лунінец	стралец	рыма-каталік	17.05.1944
180.	Яўтух Васіль	21.08.1921	Радчыцк (Столін)	сапёр	грэка-каталік	12.05.1944

БЕЛАРУСКІЯ КАМБАТАНТЫ,
ЯКІЯ БРАЛІ ЁДЗЕЛ У СЬВЯТКАВАНЬНЯХ УГОДКАЎ
БІТВЫ ЗА МОНТЭ-КАСІНА

35-я ЁГОДКІ (ТРАВЕНЬ 1979 г.)

Хведар Кажаневіч, нарадзіўся 14 лютага 1925 г. у вёсцы Любельполь Пінскага павету. Веравызнаньне — праваслаўны. 14 красавіка 1942 г. быў прыняты ў Польскую армію ў СССР пад камандаваньнем генэрала У. Андэрса. Быў залічаны ў 23-ці полк 7-й пяхотнай дывізіі. 2 сьнежня 1942 г. скончыў падафіцэрскую школу. У 1943 г. быў пераведзены ў 1-ы Крэхавецкі ўланскі полк, дзе знаходзіўся да пачатку 1944 г. Пазьней быў залічаны ў дывізіён танкавага абслугоўваньня. У складзе гэтага падразьдзелу браў удзел у бітве за Монтэ-Касіна, за што быў ганараваны Памятным крыжам Монтэ-Касіна № 32174. З кастрычніка 1944 г. у складзе каманднага швадрону 4-га танкавага палка «Скарпіён» 2-й Варшаўскай танкавай дывізіі. Удзельнічаў у авалоданьні Балёніяй. Пасьля вайны стала жыве ў Манчэстары (Вялікай Брытанія). У 1945—1946 гг. належаў да вайскавага спартовага клубу «Скарпіён». Актыўны сябра Згуртаваньня беларусаў у Вялікай Брытаніі. За ўдзел у італьянскай кампаніі мае шэраг дывізіійных і палкавых адзнакаў.

Аляксандар Маскалік, нарадзіўся ў 1918 г. Веравызнаньне — грэка-каталік. У 1940 г. быў змабілізаваны ў Чырвоную Армію. У 1942 г. добраахвотна ўступіў у Польскую армію ў СССР пад камандаваньнем генэрала У. Андэрса. Удзельнік італьянскай кампаніі. Адзначаны брытанскімі й польскімі ўзнагародамі. Пасьля вайны жыве ў Лёндане. Сябра Згуртаваньня беларусаў у Вялікай Брытаніі. Грэка-каталіцкі сьвятар.

Віктар Сянкевіч, нарадзіўся 19 студзеня 1926 г. у вёсцы Гіртуны на Глыбоччыне. Веравызнаньне — рыма-каталік. У чэрвені 1944 г. уступіў у Менскую школу камандзераў Беларускай Краёвай Абароны. Са жніўня па верасень 1944 г. знаходзіўся ў нямецкім войску (30-я грэнадзёрская дывізія СС) у Францыі. У студзені 1945 г. у якасьці добраахвотніка быў залічаны ў 3-ю Карпацкую дывізію пяхоты 2-га Польскага корпусу. Удзельнік італьянскай кампаніі. Адзначаны брытанскімі й польскімі вайсковымі ўзнагародамі, у тым ліку — Зоркай Італіі. Адзін з актыўстаў і пачынальнікаў беларускага нацыянальнага руху ў Польскіх узброеных сілах на Захадзе (1944—1946 г.).

Адзін з заснавальнікаў Згуртавання беларусаў у Вялікай Брытаніі. Пасля вайны стала жыве ў Каліфорніі (ЗША).

50-я ўгодкі (травень 1994 г.)

Язэп Жамойдзін, нарадзіўся ў 1915 г. у вёсцы Вузбалаць Валожынскага павету. Веравызнаньне — праваслаўны. У студзені 1938 г. змабілізаваны на тэрміновую службу ў 1-ы лёгка-артылерыйскі полк легіёнаў (Вільня). Удзельнічаў пад Вышкавам у вераснёўскай кампаніі 1939 г. У 1939—1941 гг. — у савецкім палоне. У верасні 1941 г. залічаны ў Польшкую армію ў СССР, у 5-ы лёгка-артылерыйскі полк 5-й пяхотнай дывізіі. 15 жніўня 1942 г. перайшоў пад брытанскае камандаваньне. 27 кастрычніка 1942 г. залічаны ў склад 11 Валынскага стралецкага батальёну. 17 снежня 1942 г. атрымаў годнасьць капрала. 14 красавіка 1943 г. пераведзены ў 14-ы Віленскі стралецкі батальён «Дзікія кошкі». Браў удзел ў італьянскай кампаніі, у тым ліку ў баях на р. Сандра, бітве за Монтэ-Касіна, баявых дзеяньнях на Адрыятычным узьбярэжжы, авалоданьні Анконаю, узяцьці Балёніі. Узнагароды: Памятны крыж Монтэ-Касіна № 21360, мэдаль Вайны 1939—1945, мэдаль «За Абарону». Дэмабілізаваўся 28 ліпеня 1947 г. Увосень 1947 г. вярнуўся ў Беларусь. У 1950 г. арыштаваны органамі МДБ і асуджаны па арт. 72 «б» КК БССР на 10 гадоў знявольеньня. У 1951—1955 гг. — на спэцпаяленьні ў Іркуцкай вобласьці. У 1958 г. вярнуўся ў Беларусь. У 90-я гг. — актыўны сябра Беларускай асацыяцыі ахвяраў палітычных рэпрэсіяў. Памёр у 2003 г. у Маладзечна.

Якуб Конан, нарадзіўся 28 сакавіка 1913 г. у вёсцы Міхалава Маладзечанскага павету. Веравызнаньне — праваслаўны. У 1936—1937 гг. адбываў тэрміновую службу ў 18-м лёгка-артылерыйскім палку. У верасні 1939 г. у складзе 33-га лёгка-артылерыйскага палка браў удзел у абароне Львова. У 1939—1941 гг. — у савецкім палоне. 15 верасня 1941 г. у якасьці добраахвотніка залічаны ў склад 5-га лёгка-артылерыйскага палка 5-й пяхотнай дывізіі. З 15 сакавіка 1944 г. на італьянскім фронце, дзе ўдзельнічаў у баявых дзеяньнях, у тым ліку ў бітве за Монтэ-Касіна. 9 сакавіка 1945 г. пераведзены ў 17-ы артылерыйскі полк 7-й пяхотнай дывізіі. Узнагароды: Памятны крыж Монтэ-Касіна, мэдаль Войска, Зорка Італіі, Зорка 1939—1945, мэдаль Вайны 1939—1945, дывізіійныя адзнакі. Належаў да г. зв. «групы супраціву» (польскія жаўнеры, якія адмаўляліся дэмабілізоўвацца, а таксама вяртацца на радзіму, уважаючы, што яны

мусяць змагацца далей). У 1948 г. дэмабілізаваўся й вярнуўся ў Беларусь. У 1951 г. арыштаваны органамі НКУС і разам з сям'ёй дэпартаваны ў Іркуцкую вобласьць. Па вяртаньні з Сібіры жыве ў мястэчку Бярэзінскае (Маладзечанскі раён).

Канстанцін Невядомскі, нарадзіўся 4 ліпеня 1911 г. у Пінску. Веравызнаньне — праваслаўны. У 1929—1931 гг. адбываў тэрміновую службу ў 61-м пяхотным палку (Быдгашч). У 1939 г. быў закліканы ў 83-ці полк 30-й пяхотнай дывізіі. У 1940 г. арыштаваны органамі НКУС і зняволены ўва Усьць-Сольягу. У 1942 г. уступіў у Польшкую армію ў СССР. У складзе 5-й «крэсавай» дывізіі пяхоты ўдзельнічаў у італьянскай кампаніі. Узнагароды: Памятны крыж Монтэ-Касіна, Зорка Італіі, мэдаль Вайны 1939—1945, мэдаль «За Абарону». Пасля дэмабілізацыі жыве ў Вялікабрытаніі. У 1960 г. вярнуўся ў Беларусь. Памёр 3 студзеня 2002 г. у Пінску.

Аляксандар Паўлоўскі, нарадзіўся ў 1909 г. на Гарадзеншчыне. Удзельнік вераснёўскай кампаніі 1939 г. У 1939—1941 гг. — у савецкім палоне. У 1941 г. уступіў у Польшкую армію ў СССР пад камандаваньнем генэрала У. Андэrsa. У 1944—1945 гг. браў удзел у італьянскай кампаніі, у тым ліку ў бітве за Монтэ-Касіна. Узнагароды: Памятны крыж Монтэ-Касіна, мэдаль «За Абарону», дывізіійныя адзнакі. Пасля дэмабілізацыі ў 1947 г. вярнуўся ў Беларусь. У 1951 г. арыштаваны органамі НКУС і разам з сям'ёй дэпартаваны ў Іркуцкую вобласьць. Па вяртаньні з Сібіры стала жыве на Гарадзеншчыне.

ВАЙСКОЎЦЫ ПОЛЬСКІХ УЗБРОЕННЫХ СІЛАЎ НА ЗАХАДЗЕ, ЯКІЯ НА 2000 ГОД ПРАЖЫВАЛІ Ў БЕЛАРУСІ

Мікалай Валынец, нарадзіўся ў 1915 г. у вёсцы Каловічы Вілейскага павету. У 1936 г. адбываў тэрміновую службу ў Польскім войску. Удзельнік вераснёўскае кампаніі 1939 г. У 1939—1941 гг. — у савецкім палоне. У 1941 г. уступіў у Польшкую армію ў СССР і быў залічаны ў 5-ю пяхотную дывізію. Са снежня 1943 г. — на італьянскім фронце, дзе браў удзел у баявых дзеяньнях, у тым ліку ў бітве за Монтэ-Касіна. Узнагароды: Памятны крыж Монтэ-Касіна, Зорка Італіі ды інш. У 1947 г. дэмабілізаваўся. Па вайне жыве і працаваў у Манчэс-

тары. У 1996 г. вярнуўся ў Беларусь. Памёр у жніўні 2003 г. у Вілейцы.

Яўген Гунько, нарадзіўся ў 1914 г. на Мядзельшчыне. Жаўнер 2-га Польскага корпусу. Удзельнік італьянскай кампаніі. Па вайне вярнуўся ў Беларусь. У 1951 г. арыштаваны органамі НКУС і разам з сям’ёй дэпартаваны ў Іркуцкую вобласць. Па вяртаньні з Сібіры стала жыць у вёсцы Восава Мядзельскага раёну.

Міхал Ласько, жаўнер 2-га Польскага корпусу. Па вайне жыў у вёсцы Закляценьне Драгічынскага раёну.

Яўген Русак, нарадзіўся ў 1908 г. каля Маладзечна. У 1940 г. быў арыштаваны НКУС і высланы ў Сібір дзеля адбыцця тэрміну зняволення. У 1941 альбо 1942 г. уступіў у Польскую армію ў СССР пад камандаваньнем генэрала У. Андэрса. Удзельнік італьянскай кампаніі. Пасьля вайны вярнуўся ў Беларусь. У 1951 г. арыштаваны органамі НКУС і разам з сям’ёй дэпартаваны ў Іркуцкую вобласць. Па вяртаньні з Сібіры стала жыць у Маладзечне.

Васіль Фядзенка, жаўнер 2-га Польскага корпусу. Удзельнік італьянскай кампаніі. Па вайне жыў у вёсцы Сьветач Бярозаўскага раёну.

Валянцін Шальц, жаўнер 2-га Польскага корпусу. Удзельнік італьянскай кампаніі. Па вайне жыў у вёсцы Муляры Пастаўскага раёну.

Мікалай Якабсан, нарадзіўся ў 1904 г. на Палесьсі. У 1941 г. арыштаваны НКУС. З 1941 ці 1942 г. — жаўнер Польскай арміі ў СССР. Пазьней жаўнер 2-га Польскага корпусу. Удзельнік італьянскай кампаніі. Па вайне вярнуўся ў Беларусь. У 1951 г. арыштаваны органамі НКУС і разам з сям’ёй дэпартаваны ў Іркуцкую вобласць. Па вяртаньні з Сібіры стала жыць у вёсцы Целяханы Берасьцейскай вобласці.

Казімер Якубовіч, жаўнер 2-га Польскага корпусу. Удзельнік італьянскай кампаніі. Па вайне жыў у мястэчку Варапаева Пастаўскага раёну.

БЕЛАРУСЫ Ў ПОЛЬСКІХ УЗБРОЕННЫХ СІЛАХ ПАД БРЫТАНСКІМ КАМАНДАВАНЬНЕМ. ХРАНАЛЁГІЯ АСНОЎНЫХ ПАДЗЕЯЎ

30 ліпеня 1941 г. – падпісанне савецка-польскай дамовы аб узнаўленьні дыпляматычных узаемаадносін.

12 жніўня 1941 г. – абвешчэньне Прэзыдыямам Вярхоўнага Савету СССР амністыі для польскіх грамадзянаў.

14 жніўня 1941 г. – падпісаньне савецка-польскай вайсковай дамовы, згодна з якой пачалося стварэньне на тэрыторыі СССР Польскай арміі пад камандаваньнем генэрала Ўладзіслава Андэрса.

25 сьнежня 1941 г. – распараджэньне Дзяржаўнага камітэту абароны СССР аб дазvole на павелічэньне Польскай арміі да 96 тыс. чалавек. Фактычная забарона прымаць у Польскую армію прадстаўнікоў нацыянальных меншасьцяў, у тым ліку – беларусаў.

6 лютага 1942 г. – пачатак мабілізацыі ў Польскую армію на тэрыторыі Узбэцкай ССР, Казахскай ССР і Кіргізскай ССР.

24 сакавіка – 4 красавіка 1942 г. – першая эвакуацыя Польскай арміі ў Іран, у выніку якой СССР пакінула звыш 33 тыс. вайскоўцаў і 12 тыс. цывільных асобаў.

5–25 жніўня 1942 г. – другая эвакуацыя Польскай арміі на тэрыторыю Ірану, падчас якой з Савецкага Саюзу было выведзена звыш 44 тыс. вайскоўцаў і 25 тыс. цывільных асобаў.

12 верасьня 1942 г. – перафармаваньне Польскай арміі генэрала Андэрса й стварэньне Польскай арміі на Ўсходзе.

Ліпень 1943 г. – вылучэньне з Польскай арміі на Ўсходзе 2-га Польскага корпусу пад камандаваньнем генэрала Андэрса.

15 сьнежня 1943 – 1 красавіка 1944 гг. – транспартаваньне 2-га Польскага корпусу з Эгіпту ў Італію дзеля ўдзелу ў баявых дзеяньнях.

17 студзеня 1944 г. – пачатак наступу войскаў альянтаў на нямецкую ўмацаваную лінію «Густава». У выніку баявых дзеянняў да сярэдзіны красавіка 1944 г. страты хаўрусьнікаў склалі звыш 52 тыс. чалавек, у тым ліку – 8340 жаўнераў загінулі.

23 сакавіка 1944 г. – сустрэча генэрала Андэрса з камандэрам 8-й Брытанскай арміі генэралам Оліверам Лізам, пад час якой была дасягнутая згода першага на накіраваньне 2-га Польскага корпусу на штурм лініі «Густава» ў раёне Монтэ-Касіна.

11 траўня 1944 г. – пачатак наступу на лінію «Густава» й штурму Монтэ-Касіна з удзелам 2-га Польскага корпусу.

18 траўня 1944 г. – авалоданьне ўзвышшам Монтэ-Касіна.

1—18 ліпеня 1944 г. – удзел 2-га Польскага корпусу ў баях на Адрьятычным узьбярэжжы.

Студзень 1945 г. – залічэньне ў асабовы склад 2-га Польскага корпусу групы былых жаўнераў Беларускай Краёвай Абароны (БКА).

9—11 красавіка 1945 г. – удзел 2-га Польскага корпусу ў баях за Балёнію.

Лета 1945 г. – запачаткаваньне беларускага нацыянальнага руху сярод вайскоўцаў 2-га Польскага корпусу; пачатак нелегальнага распаўсюду сярод польскіх вайскоўцаў газэты «Беларускія Навіны».

25 сакавіка 1946 г. – сьвяткаваньне вайскоўцамі-беларусамі з 2-га Польскага корпусу ўгодкаў абвяшчэньня БНР.

Верасень 1946 г. – перакід 2-га Польскага корпусу з Італіі ў Вялікабрытанію, дзе пачаўся працэс павольнай дэмабілізацыі асабовага складу й расфармаваньня польскіх частак.

22 верасня 1946 г. – сход ініцыятыўнай групы дэмабілізаваных польскіх вайскоўцаў беларускага паходжаньня ў Лёндане і стварэньне Згуртаваньня беларускай самадапамогі ў Вялікабрытаніі.

15 кастрычніка 1946 г. – загад галоўнага штабу 2-га Польскага корпусу на распаўсюд сярод вайскоўцаў газэты «Беларускія Навіны».

16 лістапада 1946 г. – дазвол шэфу галоўнага штабу Польскіх узброеных сілаў на Захадзе генэрала С. Капаньскага на залічэньне польскіх вайскоўцаў да Згуртаваньня беларускай самадапамогі ў Вялікабрытаніі.

18—19 студзеня 1947 г., Лёндан – устаноўчы зьезд Згуртаваньня беларусаў у Вялікай Брытаніі (ЗБВБ), якое амаль цалкам было створанае зь ліку былых вайскоўцаў Польскіх узброеных сілаў на Захадзе. Прысутнічала ня менш 150 вайскоўцаў-беларусаў.

Пачатак 1948 г. – стварэньне Згуртаваньня беларускіх камбатаў у Вялікай Брытаніі, а таксама Згуртаваньня беларускіх камбатаў у Бэльгіі, закладальнікамі якіх сталі былыя вайскоўцы 2-га Польскага корпусу.

1 красавіка 1951 г. – прымусовая дэпартацыя органамі МДБ БССР на спэцпаясьленьне ў Іркуцкую вобласць сем'яў былых жаўнераў Арміі Андэрса, якія пасля вайны вярнуліся ў Беларусь. Разам было дэпартавана ў Сібір ня менш 890 былых вайскоўцаў.

18 траўня 1954 г. – у 10-я ўгодкі бітвы за Монтэ-Касіна тамтэйшыя вайсковыя могілкі наведаў прэзыдэнт Рады БНР Мікола Абрамчык. Грэка-каталіцкі сьвятар а. Татарыновіч адправіў імшу ў беларускай мове ў памяць па беларусах, палеглых пад час бітвы.

1965, Мюнхэн – выхад у выдавецтве «Бацькаўшчына» кнігі Пётры Сыча «Сьмерць і салаўі. Успаміны афіцэра-беларуса з-пад Монтэ-Касіна».

18 траўня 1979 г. – урачыстае сьвяткаваньне 35-х угодкаў бітвы за Монтэ-Касіна, у якім брала ўдзел дэлегацыя беларускіх вэтэранаў на эміграцыі ў складзе Кастуся Маскаліка, Хведара Кажаневіча й Віктара Сянкевіча. Айцец Маскалік па-беларуску адправіў імшу па загінулых земляках.

Травень 1994 г., Італія, Польшча – сьвяткаваньне 50-х угодкаў бітвы за Монтэ-Касіна, у якім узялі ўдзел 6 вэтэранаў з Беларусі.

18 траўня 2002 г. – урачыстасьці перад помнікамі Монтэ-Касіна ў Варшаве з удзелам беларускай дэлегацыі.

Травень 2004 г. — 60-я ўгодкі бітвы за Монтэ-Касіна. У Беларусі застаўся ў жывых апошні ўдзельнік бітвы Якуб Конан.